

БІБЛІОТЕКА

СПЕЦІАЛІСТА
АНК

ЕКОНОМІЧНІ НОРМАТИВИ

**Методичні підходи
оцінки діяльності
особистих селянських
господарств**

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА
ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ**

**УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРОДУКТИВНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ**

Бібліотека спеціаліста АПК “Економічні нормативи”

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ
ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ
ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ**

Київ – 2018

УДК 631.115.1(477-22):631.164

М 54

Бібліотеку засновано в 2000 р.

Автори: І. М. Демчак, Д. М. Микитюк, І. В. Свиноус,
О.М. Варченко, А.С. Даниленко, В.М. Голяк, Л.В. Шапаренко

Рецензенти: *І.М. Паска*, д.е.н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет; *С.В. Кальченко*, д.е.н., доцент, Таврійський державний агротехнологічний університет

Друкується за рішенням вченої ради Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу (протокол № 2 від 7 червня 2018 р.)

М 54

Методичні підходи оцінки діяльності особистих селянських господарств /Демчак І. М., Микитюк Д. М., Свиноус І. В. та ін. К: НДІ “Укראгропромпродуктивність”, 2018. 92 с. (Бібліотека спеціаліста АПК “Економічні нормативи”)

ISBN 978-617-613-065-9

Викладено результати досліджень ефективності діяльності особистих селянських господарств, визначено теоретичні підходи до трактування поняття “особисте селянське господарство”, охарактеризовано функції, які виконує особисте селянське господарство в сучасних умовах відносно суспільства і населення, представлено методичні підходи оцінки діяльності ОСГ.

Розраховано на спеціалістів Мінагрополітики, працівників обласних і районних держадміністрацій, науковців, студентів та власників особистих селянських господарств.

УДК 631.115.1(477-22):631.164

Без права перевидання. Відтворення або використання матеріалу, що міститься в інформаційному продукті, для освітніх або некомерційних цілей вирішується без отримання попередньої письмової згоди власників авторського права за умови посилання на його повну бібліографічну назву згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Відтворення або використання матеріалу, що міститься в даному інформаційному продукті, для перепродажу, інших комерційних цілей або угод (договорів) на розробку науково-дослідних робіт забороняється без отримання попередньої згоди власників авторського права. Ці умови відносяться і до видань попередніх років. Заявку на отримання такого дозволу слід направляти науково-організаційному відділу НДІ “Укראгропромпродуктивність” за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 2, або електронною поштою: uapp_god@ukr.net

ISBN 978-617-613-065-9

© Демчак І. М., Микитюк Д. М.,
Свиноус І. В. та ін., 2018

Зміст

Вступ	4
Розділ I. Теоретичні підходи до трактування поняття “особисте селянське господарство”	5
Розділ II. Функції особистих селянських господарств у сучасних умовах	14
Розділ III. Інформаційне забезпечення дослідження функціонування особистих селянських господарств ..	23
Розділ IV. Методичні підходи до моніторингу витрат на виробництво продукції особистих селянських господарств	44
Висновки	70
Список використаної літератури	73
Додатки	78

Вступ

У сучасних умовах особисте селянське господарство є структурним елементом агропромислового комплексу країни і виконує такі економічні функції: виробництво додаткової сільськогосподарської продукції – валової і товарної; підвищення рівня життя сільського населення шляхом збільшення доходів, поліпшення матеріального становища тощо. Тому з огляду на ринкові відносини у сільському господарстві особисте селянське господарство є організаційно-правовою формою сільськогосподарського виробництва, багатогалузевим споживчо-товарним господарством, з історично зумовленою самозайнятістю сільської родини, що спрямовано на задоволення власних потреб, а також на реалізацію надлишків сільськогосподарської продукції.

Нинішній розвиток аграрного сектору України свідчить, що функціонування дрібного підприємництва відбувається на базі ОСГ, які в умовах прояву деструктивних явищ в економіці України стали виробником більшості видів сільськогосподарської продукції та одним з основних джерел доходів сільських домогосподарств.

Трудомістке виробництво тваринницької продукції в особистих селянських господарствах дає можливість створити сферу вторинної зайнятості для працездатних осіб сільської місцевості, а для деяких соціальних груп жителів села – основної зайнятості. Враховуючи стан розвитку інфраструктури села, особливо розвиток торговельної мережі та рівень забезпечення продуктами харчування тваринного походження, а також рівень грошових доходів сільських жителів особисте селянське господарство набуває форм натурального. При цьому надлишки тваринницької продукції частково реалізуються, стаючи одним з основних джерел надходження грошових коштів до бюджету сільського домогосподарства, та надаються безоплатно, враховуючи наявність неформальних зв'язків з іншими сільськими домогосподарствами і жителями міст.

Розділ I. Теоретичні підходи до трактування поняття “особисте селянське господарство”

Особисте селянське господарство (ОСГ) сільського населення України є складною економічною і соціальною категорією, яка пов'язана як зі станом сільськогосподарського виробництва, так і з рівнем доходів і життя населення. З розвитком економіки країни, зі зміною ідеологічних позицій і політичних цілей змінювалося ставлення до ОСГ, до оцінки їхньої ролі у виробництві продовольства і житті населення, а також перспектив розвитку. На різних етапах перетворень в економіці країни по-різному трактувалися природа і функції ОСГ, що знайшло широке відображення в літературних джерелах. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій з цієї тематики, й досі не існує єдиної наукової концепції стосовно ОСГ в сучасних умовах. Якщо в дореформений період особисте селянське господарство розглядалося як засіб самозабезпечення населення продуктами харчування через невирішеність продовольчої проблеми країни, то нині, за насиченості ринку продовольства вітчизняними й імпортними товарами, проблема розвитку особистих селянських господарств дедалі більшою мірою зводиться до підвищення рівня доходів сільського населення [1].

Із початком масової приватизації та роздержавлення наприкінці ХХ ст. в аграрній сфері набула поширення думка про те, що визначальною формою господарювання в забезпеченні населення продовольством є особисті селянські господарства. Теоретична парадигма, відображаючи концепцію багатокладності аграрної економіки, зумовила структурні зрушення в напрямі прискореного розвитку сектору малого підприємництва.

Багатокладність дала можливість залучити в економічний обіг наявні в аграрній економіці ресурси, в тому числі й через потенціал ОСГ. Це створювало умови для вирішення економічних і соціальних проблем, значна чисельність тимчасово вільних сільських жителів долучилася до виробничої діяльності. Передбачалося, що багатоу-

кладна структура аграрної сфери забезпечить не тільки швидкий соціально-економічний розвиток галузей сільського господарства в транзитивний період, а й політичну стабільність внаслідок включення ОСГ в активне господарське життя.

Результатом такого підходу виявилось сформоване уявлення про те, що ОСГ – це не тільки перспективна форма господарської діяльності, але і “провідний виробник сільськогосподарської продукції в країні”, “традиційні лідери”, які виробляють понад 50% усього обсягу сільськогосподарської продукції. Однак специфічність економічних відносин, своєрідність сімейної власності, характер технічного озброєння праці сільських домогосподарств не дає підстав розглядати їх як “традиційних” сільгосптоваровиробників, хоча саме такий підхід покладено в основу структурної аграрної політики останніх двох десятиліть [2].

Вищеперелічені чинники здійснюють вплив не тільки на зростання кількості ОСГ, а й на особливості організації їх функціонування, що дає підстави класифікувати їх за найбільш типовими ознаками, а саме: сферою зайнятості, територіальним розташуванням, ступенем реформованості сільськогосподарських організацій, рівнем товарності, наявності техніки, наявності худоби (рис. 1.1).

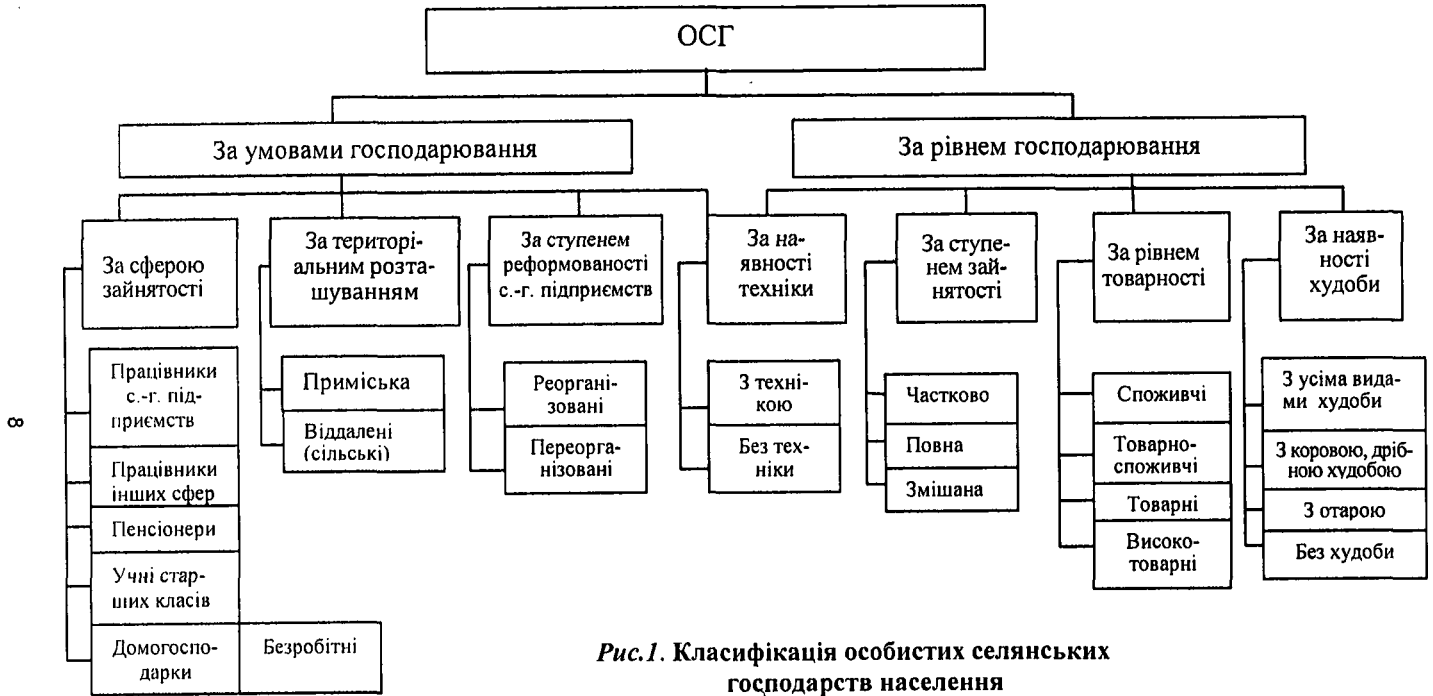
Істотні зміни в дефініції особистого селянського господарства виникли у процесі здійснення ринкових перетворень з позицій сприйняття ОСГ як самостійної виробничої одиниці. Це зумовило як неоднозначність підходів до оцінки ефективності та перспектив діяльності ОСГ, так і проблему надмірності термінів, щодо застосування яких, як і раніше, ведеться наукова дискусія. Довільне використання таких визначень, як малі форми господарювання, сімейні ферми, індивідуальне сільськогосподарське виробництво, селянське сімейне господарство, сільські домогосподарства та деяких інших ускладнює розуміння економічних, організаційних і правових відносин та властивостей, що мають ідентичні ознаки, яку органи державної статистики виділяють як “господарства населення” та її найбільш масову популяцію – особисті селянські госпо-

дарства, кількість яких досягла до 2016 р. майже 4,1 млн одиниць [9].

Слід зазначити, що ця категорія не є новою. У радянському законодавстві вживався термін “особисте підсобне господарство” (ОПГ).

Термін “особисте підсобне господарство”, як відображення певних економічних відносин, затвердився у науковому побуті у 1936 р., у зв'язку з обговоренням та ухваленням Конституції СРСР. Автори радянської економічної літератури досить категорично стверджували, що: “Особисте підсобне господарство виникло в 30-і роки при переході селянства на соціалістичний шлях розвитку, як тимчасова перехідна форма становлення нових соціалістичних відносин у колгоспному селі. Це був тактичний крок, що враховує два основних фактори: економічні можливості нового ладу і традиції селянського двору”. Фактичне визнання особистих підсобних господарств як специфічної форми сільськогосподарського виробництва відбулося раніше, коли державна статистика почала включати його продукцію в загальний обсяг як індивідуальний сектор сільського господарства (особисті підсобні господарства колгоспників – з 1933 р., а господарства робітників і службовців – з 1935 р.) [10].

У визначенні особистого селянського господарства, наведеного у ст. 1 Закону України “Про особисте селянське господарство” від 09.12.2012 р., закріплені ознаки такого господарства. Згідно з цією статтею особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг із використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [12].

Основними рисами особистих селянських господарств є: діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не є підприємницькою діяльністю; для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом; члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною; діяльність особистих селянських господарств спрямована на задоволення особистих потреб із споживання сільськогосподарської продукції (має натуральний характер); діяльність є індивідуальною або має сімейний характер; члени особистих селянських господарств, як правило, мають землю у приватній власності; доходи особистих селянських господарств не оподатковуються; відсутнє ведення обліку в особистих селянських господарствах [12].

В особистих селянських господарствах, як на основному місці роботи, працює близько 3 млн громадян України, які після прийняття 25 грудня 2008 року Закону "Про внесення змін до деяких Законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення" зараховуються у члени особистих селянських господарств і належать до категорії зайнятих. Зокрема, ст. 8 Закону України "Про особисте селянське господарство" згідно з вищенаведеним Законом викладається в наступній редакції: "члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною" [20].

Отже, нині є необхідність для тих селянських господарств, які приєднали до наявних у них земельних ділянок земельні частки та мають площу землекористування понад 2 га, передбачити в законодавстві можливість функціонування із статусом фермерських господарств без створення юридичної особи. Безсумнівно, для такого кроку потрібна копійка попередня робота, зокрема внесення

змін до відповідних законів, класифікація домогосподарств залежно від рівня їхньої товарності тощо. Проте досвід розвинених країн переконує, що з таким статусом функціонують, наприклад, селянські господарства у Польщі. У Чехії та Словаччині всі селянські господарства обліковуються як фізичні особи сукупно з домогосподарствами, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції.

При статистичних спостереженнях використовуються такі категорії: “господарства населення”, “сільські домогосподарства”. Державна служба статистики України трактує сутність цих категорій таким чином: “Господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства” [22].

“Сільські домогосподарства – це домогосподарства, місце розміщення яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням “для ведення особистого селянського господарства” (включаючи ділянки, які були надані раніше з цільовим призначенням “для ведення особистого підсобного господарства”)” [23].

У Законі України “Про особисте селянське господарство” передбачено, що “діяльність, пов’язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності”. Підґрунтям для цього трактування є відсутність в особистих селянських господарств правового статусу підприємця – фізичної або юридичної особи.

Прийнятий закон “Про особисте селянське господарство” не виключив гострої правової колізії, коли законодавець, з одного боку, визначив ОСГ формою непідприємницької діяльності, а з іншого – почав активно залучати ОСГ як суб’єкти “малих форм господарювання” до про-

грам розвитку аграрного виробництва, стимулюючи їхню сільськогосподарську активність.

Однак включення в одну типологічну групу ОСГ до малих форм господарювання в агробізнесі суперечить однозначному тлумаченню особистого селянського господарства як форми непідприємницької діяльності.

Єдиним джерелом доходу для значної частини сільських жителів і основним постачальником сільськогосподарської продукції залишається “особисте селянське господарство”. Звідси можна стверджувати про формування на селі нової, проміжної форми господарювання – сімейного селянського господарства (ССГ), яке вже не є підсобним, оскільки виконує функцію задоволення не тільки особистих потреб сім’ї у сільськогосподарській продукції. Проте його не можна віднести до фермерських господарств, діяльність яких при формуванні вже передбачає підприємницький характер, а їхню основу становить забезпеченість капіталом.

Особисте селянське господарство не просто сільськогосподарське виробництво, а певною мірою автономне сімейне виробництво. Цим воно відрізняється від інших форм дрібного виробництва в сільському господарстві. За іншими параметрами воно споріднене з ними й докорінно відрізняється від дрібнотоварного господарства. ОСГ – не самостійний тип господарства, а підсобне виробництво, що має споживчий характер.

Одна з негативних сторін діяльності ОСГ полягає в наступному: за певних обставин породжувати значну соціальну диференціацію. Цими обставинами є недосконалі соціальні, правові й економічні відносини суспільства з ОСГ. Диференціація доходу виявляється у вигляді різниці між собівартістю продукту в особистому господарстві та його ринковою ціною. На цій основі останніми роками набуло поширення індивідуальне, спеціалізоване не підсобне, а товарне виробництво, продукцію якого споживають переважно жителі великих міст.

З огляду на це необхідно визначити відмінності між особистими підсобними господарствами та іншими формами господарювання.

По-перше, ОСГ являє собою форму непідприємницької діяльності з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Під веденням особистого підсобного господарства розуміють використання всіх видів земельних наділів і ділянок (присадибних, садових, городніх, дворових) для виробництва сільськогосподарської продукції, включаючи продукти рослинництва і тваринництва.

Залежно від розміру і місцезнаходження розрізняють: присадибні господарства сімей, які проживають у невеликих містах і селищах міського типу, садово-городні ділянки міських сімей, розташовані за містом, дачні ділянки та присадибні господарства городян, які придбали будинки в сільській місцевості.

Водночас навколо великих міст до початку нового століття почали формуватися зовсім нові типи землекористувачів: жителі котеджних селищ, хоча й живуть “на землі”, фактично не можуть вважатися “сільськими жителями” за способом життя.

По-друге, ОСГ в основному має споживчий характер, характеризується гнучкою товарністю виробленої продукції. Наприклад, товарність по Україні по картоплі становить у середньому 9,8%, по м'ясу – 13%.

По-третє, ОСГ притаманна найвища стійкість до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. Значною мірою це пояснюється специфікою життєвого укладу селянських домогосподарств, наявністю мінімально необхідних умов його ведення: землі, власної праці її членів, простих засобів виробництва.

По-четверте, в ОСГ вирощують найбільш трудомісткі види продукції, та ті, виробництво яких вважається не вигідним в інших формах господарювання.

По-п'яте, характер виробництва в ОСГ базується на принципах сімейних відносин, у тому числі на принципах безоплатної допомоги.

По-шосте, сільські домогосподарства включені в мережу обмінних відносин. Їхні члени передають один одному продукти своєї праці, ресурси, надають певні види послуг. При цьому потрібно виділити: прями обміни, коли обумовлюється еквівалент обміну одного продукту на інший, і непрямі, коли договори не укладаються, але передбачається, що та чи інша допомога стороні буде надана.

Слід зауважити, що останнім часом стираються кордони між фермерськими та особистими підсобними господарствами. Мотиви ведення ОСГ змінюються, підвищується рівень їхньої товарності, а фермерські господарства здебільшого не розвиваються, розміри їх не зростають.

Особисті селянські господарства населення є формою сільського домогосподарства, тому мотиви, що знаходяться в основі поведінки селянської родини, визначають функції ОСГ: самовиживання; споживча; забезпечення додаткового доходу; забезпечення зайнятості та самозайнятості; рекреаційна; самозбереження родини.

Розділ II. Функції особистих селянських господарств у сучасних умовах

Розглянемо функції, які виконує підсобне господарство в сучасних умовах відносно суспільства і населення.

Головне значення економічних функцій ОСГ полягає у створенні більш сприятливих умов для відтворення робочої сили. Поряд з економічними воно виконує й важливі соціальні функції, сприяючи вихованню молодого покоління, більш повного прояву особистості та збереженню здоров'я сільського населення.

Ці функції (рис. 2) охарактеризовано, а також оцінено можливості зміни їх значення в особистих селянських господарствах.

Охарактеризовані функції ОСГ, розкриваючи його природу, показують значущість їх дії на сучасному етапі. Соціально-економічні функції ОСГ не залишаються постійними, вони змінюються відповідно до економічної ситуації.

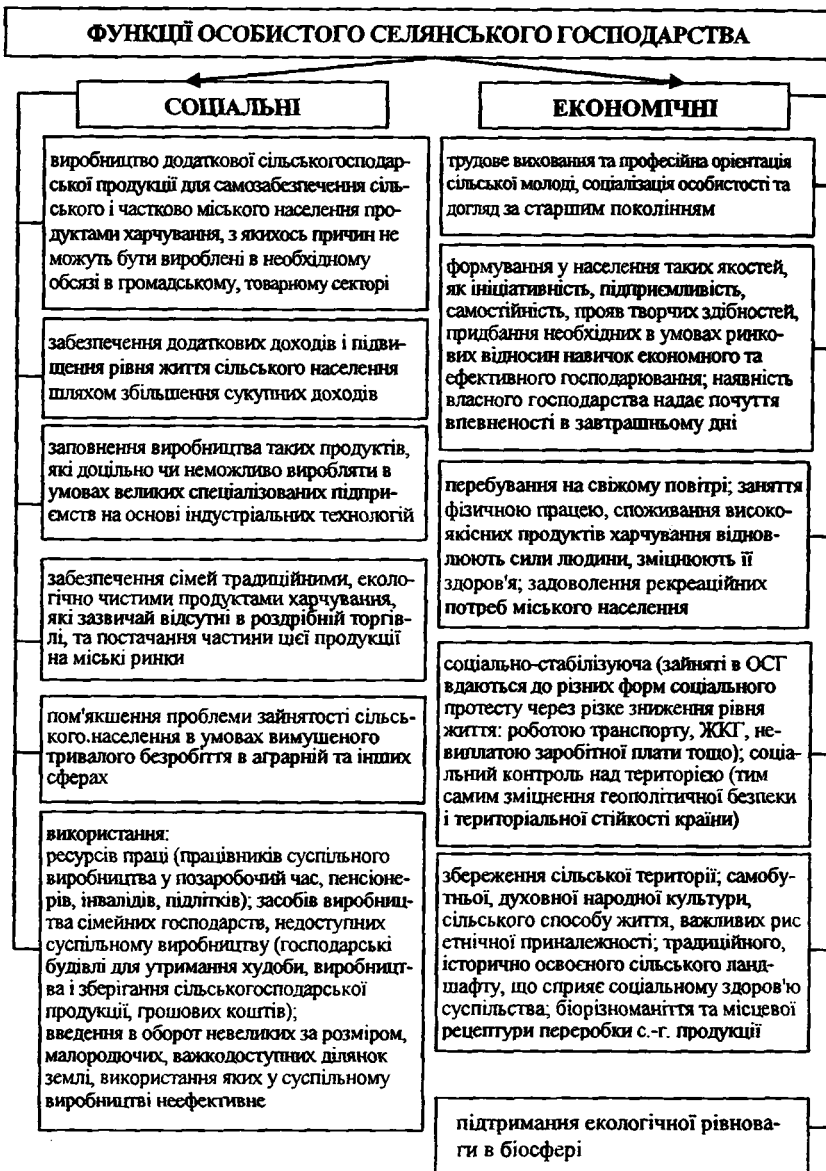

Рис. 2. Функції особистого селянського господарства

Збереженню ОСГ в теперішньому вигляді сприяє існуючий порядок оподаткування, згідно з яким особисті господарства не оподатковуються податком із доходів фізичних осіб. Сплачуваний власниками ОСГ земельний податок, з огляду на незначну його величину, істотно не впливає на ефективність діяльності цієї категорії господарств. Такий стан ОСГ як специфічної форми неофіційної аграрної економіки усвідомлюється більшістю сільського населення і позначається на його поведінці.

Роль ОСГ у процесі становлення приватного сектору аграрної економіки неоднозначна. Розвиваючись поряд і, значною мірою, за рахунок ресурсів і допомоги сільськогосподарських підприємств, воно ніби консервує, зберігає колишню систему економічних відносин, а з іншого боку – сприяє набуттю навичок економного й ефективного господарювання на землі, формуванню у сільського населення соціальних якостей, адекватних ринковій економіці, таких як підприємливість, самостійність тощо. Характерними рисами функціонування власників ОСГ і членів їхніх сімей є свобода економічної діяльності, самостійність у прийнятті господарських рішень та повна економічна відповідальність за результати своєї праці.

Ведення ОСГ у сільській місцевості здебільшого є продовженням тієї діяльності, якою працівники зайняті в основному виробництві. На нашу думку, це можна розглядати у контексті недостатньо швидкого поліпшення в країні продовольчої ситуації та рівня доходів населення. З розвитком ринкових відносин головним джерелом задоволення потреб сім'ї буде одержуваний її членами дохід

від продажу робочої сили. Тому перед власниками ОСГ стоятиме дилема: або перетворити його в товарне господарство, або обмежитися продажем робочої сили. У сучасних умовах низький рівень наявних грошових коштів, поряд із відсутністю можливості отримання доходу у сфері суспільного виробництва, змушують сільське населення знаходити джерела поповнення сукупного доходу за допомогою праці в ОСГ. Уклад та умови сільського життя також зумовлюють існування ОСГ: це специфічний, реальний прояв способу життя сільських жителів, спосіб збереження традицій, а також засіб підтримання родинних зв'язків і сусідської взаємодопомоги на селі [31]. Реальне функціонування і результативність діяльності ОСГ залежать від конкретних умов, в яких опинилися їхні власники. Сім'ї мають різні цільові установки і плани щодо ОСГ, і кожна з них використовує свої методи досягнення необхідних умов його ведення. В основі поведінки населення в цій сфері знаходиться задоволення його як матеріальних, так і духовних потреб. Порівнюючи свої потреби з можливостями їх задоволення через суспільну сферу виробництва, а також враховуючи майбутні витрати часу, коштів і життєвих сил на ведення ОСГ, сім'ї усвідомлюють необхідність або неможливість його ведення (рис. 3).

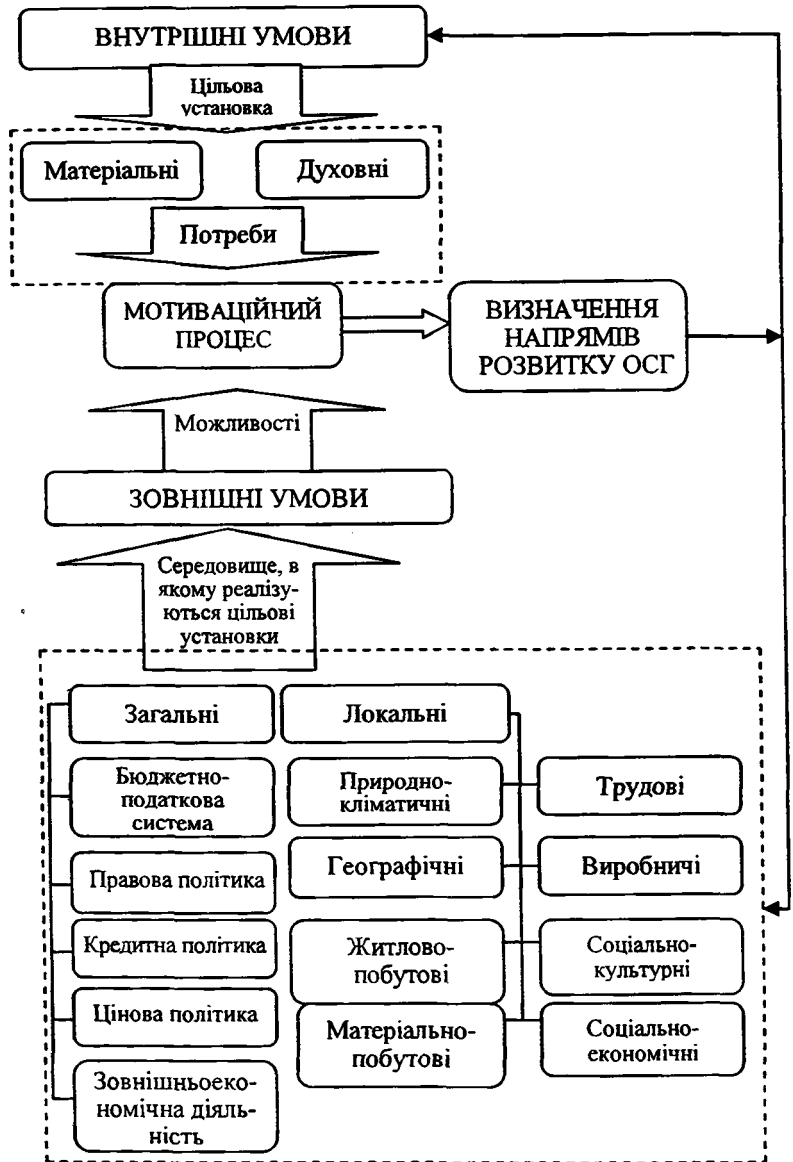

Рис. 3. Умови функціонування особистих селянських господарств

Вплив потреб населення на його економічну поведінку в сфері особистого селянського господарства є неоднозначним. З одного боку – зростання матеріально-побутових потреб сприяє формуванню у сільських жителів спрямування на збільшення розмірів особистих господарств, з іншого боку, зростання духовних потреб і пов'язане з ним підвищення цінності вільного часу сприяють скороченню масштабів цих господарств. Таким чином, економічна свідомість і реальна економічна поведінка людей не завжди збігаються, що обумовлено, з одного боку, загальною розбіжністю об'єктивної реальності з усвідомленими намірами людини, а з іншого – залежністю її дій від зовнішніх умов. Загальні умови включають в себе, насамперед, економічну політику, яка втілюється в системі державних нормативних актів. Локальні умови, з одного боку, відображають специфіку ведення ОСГ в певному регіоні, з іншого – вони є проекцією економічної політики та господарського механізму на місцеві умови.

При визначенні соціально-економічної сутності ОСГ та для оцінки перспектив їхнього розвитку найбільш конструктивним є функціональний підхід. Також можна стверджувати, що заміна провідної ролі однієї з функцій на іншу визначатиме нову природу ОСГ і матиме особливе значення для вироблення диференційованого підходу до визначення заходів державної підтримки цього виду діяльності.

Категорія ОСГ як особливої сфери виробництва в сучасних умовах характеризується такими основними ознаками: 1) діяльністю, пов'язаною з використанням землі як фактора виробництва у сільському господарстві, з отриманням і переробкою сільськогосподарської продукції; 2) допоміжною до основної зайнятості населення; 3) зниження неринковим виробництвом сільськогосподарської продукції для власного використання; 4) самофінансуванням діяльності; 5) непрофесійною діяльністю з виробництва продукції для особистого споживання; 6) організацією трудового процесу на основі праці членів сім'ї (іноді за участю залучених осіб).

Таким чином, поняття ОСГ невіддільне від додаткової діяльності сімей, що здійснюється з метою виробництва сільськогосподарської продукції для власного споживання.

При визначенні сутності ОСГ у спеціальній літературі робиться акцент на два терміни в його назві – “особисте” і “підсобне”. Вони характеризують його як економічну структуру некомерційного характеру, засновану на особистій праці суб'єкта даного господарства для задоволення власних потреб у продуктах харчування. Інший термін підкреслює несамостійність цієї господарської одиниці, нездатність забезпечити в повному обсязі засобами життя її працівників, тому – залежне її існування, підсобне по відношенню до основної їх роботи в іншій сфері, тобто форму вторинної зайнятості у вільний від основної роботи час.

В економічних словниках особисте господарство визначено як форма непідприємницької діяльності громадянина та членів його сім'ї з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції на наданій (придбаній) ділянці землі, зазвичай у сільській місцевості та селищах міського типу (тільки там дозволено виділення земельної ділянки) для задоволення власних потреб у продуктах харчування [32].

Однак наявність роздрібних продовольчих ринків у містах свідчить, що ОСГ може реалізувати частину продуктів. Ця обставина не дає змоги заперечувати дрібнотоварний характер особистого підсобного господарства і дає підстави для визнання неточності його визначення “за замовчуванням” як суто споживчого.

У сучасних умовах можливості щодо неконтрольованої мобілізації природних сил землі та тваринного світу, споживчий характер вироблених продуктів створюють умови для тривалого співіснування різних форм дрібного натурального і дрібнотоварного індивідуального домашнього господарства поряд із великотоварними формами приватного господарства, що становить основу

багатоукладності економіки села. Проте об'єктивна основа праці в особистому господарстві полягає в тому, що воно, як багатогалузеве, потребує різноманітних знарядь і пристосувань, а також відповідних знань і умінь. Низький рівень механізації праці в особистому господарстві зумовлює його фізичну трудомісткість і можливість лише простого відтворення порівняно з механізованим виробництвом на селі.

За всієї неоднорідності структури особистого підсобного господарства в ньому, безумовно, поєднуються риси патріархального селянського господарства і дрібного товарного виробництва.

Як показують дослідження, більшість жителів сучасного села вважає за необхідне мати власне господарство. Індивідуальні господарства на селі використовують резерви й умови, недоступні високотоварному виробництву. Вони відрізняються інтенсивністю праці, певною мобільністю, виробляють найбільш трудомістку продукцію.

Вторинна зайнятість – вимушений захід, оскільки, первинна зайнятість у суспільному виробництві не забезпечує достатніх засобів для існування. Вона є формою своєрідного синтезу офіційно підтримуваної економіки з легальними і напівлегальними натурально-патріархальними і товарно-ринковими господарськими відносинами на селі.

Особисте селянське господарство слід розглядати як складову неформальної економіки, що характеризується такими рисами: а) орієнтація на власні ресурси; використання особистих, неформальних фінансових послуг; відсутність урядових субсидій; незначні постійні витрати; б) сімейна власність на засоби праці, сімейне управління, обмежена оплата праці; в) малі масштаби діяльності; невеликі розміри виробництва; нерегульований робочий час; особисті і неформальні джерела кредитування; г) застосування трудомістких технологій сімейної праці; д) набуті навички виконання технологічних операцій.

Неформальне, неконтрольоване виробництво відіграє роль додаткового сектору, нерозривно пов'язаного з офіційним сектором. Фактично в умовах низького рівня заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах право мати прирібок в домашньому господарстві забезпечує відтворення робочої сили.

Своєрідність сімейного господарства полягає у відсутності феномену чистого прибутку та заміні її категорією трудового доходу, коли оплата формується за результатами року, а не робочого дня.

Отже, особисте селянське господарство в нинішньому вигляді – це парцелярне господарство, яке базується на використанні виключно праці членів сільського домогосподарства та найпростіших знарядь праці. Принциповою рисою функціонування такої форми господарювання є мотивація діяльності на забезпечення продуктами харчування всіх його членів. При здійсненні діяльності ОСГ проблема забезпечення продуктами харчування переважає над економічною ефективністю його виробництва.

Розділ III. Інформаційне забезпечення дослідження функціонування особистих селянських господарств

Обстеження умов діяльності та життя членів особистих селянських господарств в Україні має багатий історичний досвід. Початок йому було покладено ще з часів земської статистики наприкінці XIX ст. Обстеження проводили способом моментних (одноразових) спостережень.

Проте, як свідчить зарубіжна практика проведення статистичних спостережень, до виробників продукції висували певні вимоги, що дає підставу вважати їх об'єктами статистичного спостереження. З наявних у Німеччині 410 000 сільськогосподарських підприємств статистикою охоплюють лише ті, які мають показники прибутковості вище певної межі. Таких налічується тільки 280 000. У США статистичним обліком охоплюють ферми, обсяг реалізації продукції яких перевищує 1000 доларів у рік. При дотриманні Україною європейських вимог до статистичного обліку в сільському господарстві передбачається облік господарств, які мають не менше 1 га землі (у Німеччині – 2 га), не будуть охоплені статистичним обліком майже всі ОСГ, розмір яких у середньому становить менше 1 га [36].

Нині інформація про діяльність особистих селянських господарств формується двома способами: шляхом суцільного обстеження діяльності особистих селянських господарств, що здійснюється працівниками сільських рад. Статистичні масиви, сформовані згаданим способом, відображають кількісні характеристики функціонування ОСГ, площу землекористування, кількість худоби та птиці тощо. Вибіркове обстеження, що проводять органи статистики, відображає якісні показники сільськогосподарської діяльності сільських домогосподарств (споживання, рівень витрат і доходів) (рис. 4).

Рис. 4. Організація статистичного обліку функціонування особистих селянських господарств

Погосподарський облік, як вид первинного обліку, передбачений для накопичення і систематизації відомостей, які збираються сільськими, селищними, міськими радами в розташованих на їхній території сільських населених пунктах і які є необхідними для виконання ними своїх повноважень та інформаційного забезпечення органів місцевого самоврядування всіх рівнів і органів виконавчої влади про соціально-демографічні характеристики населення в сільській місцевості, його потенціал у сфері сільського господарства. Для ведення цього обліку використовується єдина на всій території України методологія та типові форми первинної облікової документації, за-

тверджені центральним органом виконавчої влади у галузі статистики. Окремі форми ведуть по міських поселеннях.

Облік особистих селянських господарств здійснюється у складі погосподарського обліку, що ведеться сільськими, селищними, міськими радами за такими формами первинної облікової документації: форма № 1 “Погосподарська книга №__ на 2011–2015 роки”; форма № 4 “Список домоволодінь, господарі яких не проживають постійно на території ради”; форма № 5 “Список осіб, яким надані земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства” [37].

У формі № 1 в особових рахунках домогосподарств облік особистих селянських господарств та їхніх членів здійснюється в розділі I “Список членів домогосподарства”, який містить основні персональні відомості про таких громадян, у спеціально передбачених для цього рядках: “Відмітка про ведення особистого селянського господарства” і “Відмітка про припинення ведення особистого селянського господарства”.

Під час перезакладення документів погосподарського обліку, перевірки й уточнення його даних усі записи в особовому рахунку домогосподарства проводяться безпосередньо в домогосподарствах шляхом опитування голови або іншого дорослого члена домогосподарства.

У рядку “Відмітка про ведення особистого селянського господарства” для громадян-членів домогосподарства, яким відповідно до чинного законодавства виділена земельна ділянка для ведення особистого селянського господарства (до 1 січня 2002 р. – для особистого підсобного господарства), записують вид і дату документа, який установлює право власності або право користування цією ділянкою, для інших членів домогосподарства роблять відмітку “чл. ОСГ” про участь у веденні особистого селянського господарства відповідно до Закону України “Про особисте селянське господарство”.

У рядку “Відмітка про припинення ведення особистого селянського господарства” проставляють дату та

причину припинення ведення ОСГ відповідно до статті 11 Закону України “Про особисте селянське господарство”. У цьому ж рядку для окремих осіб ставлять відмітку “ви-йшов” про вихід із членів особистого селянського господарства.

Якщо на території сільської, селищної, міської ради є домоволодіння з прилеглою земельною ділянкою з цільовим призначенням “для ведення особистого селянського господарства” або земельна ділянка для ведення особистого селянського господарства без розташованих на ній будівель, власник якого проживає постійно за межами відповідної ради, а право власності на нього набув на підставі успадкування, придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, ренти, інших цивільно-правових угод, відомості про нього/неї заносять до форми № 4.

У разі необхідності, якщо особа, місце проживання якої зареєстровано за межами відповідної сільської, селищної, міської ради і якій належить земельна ділянка для ведення особистого селянського господарства, здійснює господарську діяльність із ведення особистого селянського господарства, у формі № 4 проставляються відповідні відмітки аналогічно, як у формі № 1 [38].

Будь-які записи відносно особи, яка здійснює господарську діяльність із ведення особистого селянського господарства, засвідчуються її підписом і підписом особи, яка відповідає за ведення погосподарського обліку в сільській, селищній, міській раді, або особою, що робить запис.

Форму № 5 складають міські, а також селищні ради в частині міських поселень за умови виділення громадянам із земель, закріплених за міськими радами, земельних ділянок для ведення ОСГ в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Записи у формі № 5 роблять на підставі відповідних рішень міської, селищної ради з подальшим унесенням уточнень і змін до існуючих записів. Якщо на території селищ міського типу та міських поселень раніше вже були виділені земельні ділянки для ведення особистого підсобного господарства, то осіб, яким вони були виділені, також заносять до цього списку.

У даній формі записують відомості як про особу, якій надано земельну ділянку для ведення ОСГ, так і про осіб, які разом з нею ведуть особисте селянське господарство.

Записи відносно особи, якій надано земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства, а також осіб, які ведуть особисте селянське господарство разом із нею, засвідчуються підписом цієї особи і підписом особи, яка відповідає за ведення погосподарського обліку в міській, селищній раді, або особою, що робить запис.

У разі ведення особистого селянського господарства для його обліку у формах № 1, № 4 та № 5 зазначають: прізвище, ім'я, по батькові особи, якій було надано земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства, її постійне місце проживання, площу земельної ділянки, яка належить цій особі або перебуває у її користуванні в межах сільської, селищної, міської ради, назву і дату документа, який засвідчує право власності або право користування земельною ділянкою для ведення особистого селянського господарства, прізвище, ім'я, по батькові осіб, які разом з нею ведуть особисте селянське господарство; у випадках, передбачених статтею 11 Закону України "Про особисте селянське господарство", проставляють дату припинення ведення особистого селянського господарства [20].

Протягом року сільська, селищна, міська рада систематично здійснюють відповідні записи про зміни, що відбуваються у веденні ОСГ: зміни членства в особистому селянському господарстві, зміни в складі та розмірах площ земельної ділянки/ділянок, їхньої оренди тощо, із зазначенням дати і причини змін та за потреби з посиланням на документи, що засвідчують ці зміни.

У разі рішення членів ОСГ про припинення його діяльності, або якщо не залишилося жодного члена господарства чи спадкоємця, який бажає продовжити його ведення, або припинення прав на землю згідно із Земельним кодексом України сільська, селищна, міська рада за місцем розташування земельної ділянки, наданої для особистого селянського господарства, вилучають таке господарство з обліку особистих селянських господарств.

Облік худоби у домашніх господарствах у сільській місцевості провадять станом на 1 січня. Облік худоби здійснюється з використанням форм № 3 “Переписний лист домашніх господарств з обліку худоби та наявності сільськогосподарської техніки” та № 6 – сільрада “Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства” [22, 39].

Запис домогосподарств у форму № 3 роблять окремо за кожним населеним пунктом із зазначенням його назви. Облік худоби провадять у домогосподарствах, члени яких проживають на території даної сільради як постійно, так і тимчасово. У кожний рядок форми записують одне домогосподарство.

Одинак, який не має родини, також вважається окремим домогосподарством. Якщо у даному будинку, квартирі або іншому житловому приміщенні живуть дві або більше родини, які ведуть самостійне господарство, то кожен з цих родин записують як окреме домогосподарство.

Облік худоби здійснюється за переліком показників форми № 3. Обліку худоби на території сільської, селищної та міської ради, на території яких розташовані сільські населені пункти, підлягають усі без винятку домогосподарства (двори) незалежно від того, є в них худоба чи ні. Для одержання точних даних про кількість худоби необхідно звернути особливу увагу на те, щоб не були пропущені домогосподарства на межах із сусіднім населеним пунктом.

Дані про кількість худоби, кролів і хутрових звірів у домогосподарствах записують на підставі перерахунку худоби в натурі на подвір'ї, у хлівах тощо. Перерахунок худоби у натурі провадять у присутності голови або іншого дорослого члена домогосподарства. Поголів'я птиці та кількість бджолосімей встановлюють шляхом опитування голови або іншого дорослого члена домогосподарства, який може дати точну відповідь на запитання.

Обліку підлягає лише поголів'я худоби, що є у приватній власності домогосподарства. Якщо худобою володі-

ють спільно два домогосподарства, її записують за кожним власником дробом, наприклад 1/2.

Попередньо у керівництва всіх сільськогосподарських підприємств, що знаходяться на території сільської, селищної та міської рад, на території яких розташовані сільські населені пункти, необхідно з'ясувати, чи не утримується у них худоба, яка є власністю іншої фізичної особи.

За наявності такої худоби керівництво сільськогосподарського підприємства повинно надати сільській раді список домогосподарств, худоба яких знаходиться в стаді сільськогосподарського підприємства (у погосподарських книгах вона записана за домогосподарством власника "Крім того" у вільних рядках розділу III). При заповненні форми № 3 таку худобу обліковують за домогосподарством.

Якщо встановлено, що сільськогосподарське підприємство передало худобу на вирощування (відгодівлю) домогосподарствам, з'ясовується прізвище, ім'я, по батькові та точну адресу того, хто прийняв на вирощування худобу, і при виписці даних із погосподарських книг слід перевірити, чи не включено помилково цю кількість худоби у власну худобу домогосподарства.

Худоба, отримана громадянами на майнові паї і передана сільськогосподарському підприємству в оренду, що оформлено актами (договорами оренди) відповідно до чинного законодавства, за домогосподарством не обліковується.

Якщо при обліку худоби виявлено факти помилкового зарахування худоби сільськогосподарського підприємства за домогосподарством, необхідно внести виправлення у погосподарські книги і переписний лист (форма № 3).

Водночас слід з'ясувати, чи включено цю кількість худоби у показники державного статистичного спостереження за формою № 24 "Звіт про стан тваринництва", затвердженою наказом Держкомстату України від 22.06.2005 № 158 (далі – форма № 24) [22].

При проведенні обліку худоби стосовно кожної тварини окремо встановлюють вік (рік або місяць народження) та стать.

Переписні листи (форма № 3) зберігаються у сільських, селищних та міських радах, на території яких розташовані сільські населені пункти, разом із погосподарськими книгами.

Державне статистичне спостереження щодо окремих показників розвитку місцевих рад у галузі сільського господарства здійснюють за формою № 6-сільрада "Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства на 1 січня 20__ р." на основі інструкції з її заповнення.

Підставою для заповнення форми № 6-сільрада є дані форм погосподарського обліку в місцевих радах, затверджених наказом Держкомстату від 08.12.2010 № 491, а також адміністративні дані, які збирають органи місцевого самоврядування для виконання покладених на них повноважень.

Державне статистичне спостереження за формою № 6-сільрада здійснюють на суцільній основі з річною періодичністю з поширенням на сільські, селищні, міські ради, на території яких розташовані сільські населені пункти [39].

Бланк державного статистичного спостереження за формою № 6-сільрада містить п'ять розділів, показники яких заповнюють на звітну дату 1 січня.

До першого розділу включено показники, які характеризують кількість об'єктів погосподарського обліку, в тому числі тих, члени яких мають земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, за наявності основних ресурсів для сільськогосподарського виробництва: земельних ділянок, сільськогосподарських тварин, сільськогосподарської техніки.

Другий розділ характеризує площу землі в особистому користуванні об'єктів погосподарського обліку (у т. ч. тих членів, які мають земельні ділянки для ведення ОСГ) за її цільовим призначенням.

Третій розділ містить показники про кількість поголів'я худоби та птиці в об'єктах погосподарського обліку (у т. ч. тих, члени яких мають земельні ділянки для ве-

дення ОСГ) та кількість об'єктів погосподарського обліку, які утримують тварин певного виду, і, крім того, показники кількості сільськогосподарських тварин у фізичних осіб-підприємців на території місцевої ради.

Четвертий розділ відображає показники про наявність основних видів сільськогосподарської техніки в домогосподарствах.

До п'ятого розділу включено показники щодо трудової міграції населення працездатного віку на території місцевої ради.

Формування сукупності звітних одиниць державного статистичного спостереження щодо окремих показників розвитку місцевих рад у галузі сільського господарства здійснюють на центральному рівні щорічно. Джерелами інформації для формування сукупностей звітних одиниць є реєстр АГРО в частині місцевих рад, на території яких розташовані сільські населені пункти.

Сукупність звітних одиниць за формою № 6-сільрада формують у звітному році для проведення державного статистичного спостереження у році, наступному за звітним [40].

Мета обстеження населення (домогосподарств) з питань сільськогосподарської діяльності полягає у збиранні інформації щодо його діяльності у сфері сільського господарства: вирощування сільськогосподарських культур, розведення свійської худоби та птиці як для задоволення власних потреб у продовольстві, так і для продажу, а також щодо забезпеченості сільських домогосподарств технікою та виробничими спорудами, застосування ними хімікатів і пестицидів, науково обґрунтованих методів ведення сільськогосподарського виробництва, використання найманої праці тощо.

Відбір територій для обстеження сільськогосподарської діяльності населення здійснюється з імовірністю, пропорційною розміру площі землі домогосподарств. Термін дії територіальної вибірки становить п'ять років, а період проведення обстеження сільськогосподарської діяльності населення (домогосподарств) триває з травня 2013 року по

квітень 2018 року. Формування нових вибірових сукупностей домогосподарств здійснюється щороку (для кожного річного циклу проведення обстеження населення) за допомогою спеціального програмного забезпечення. Кожне відібране домогосподарство представляє чітко визначену кількість домогосподарств генеральної сукупності, зокрема у період дії вибірки 2014–2018 років (без урахування відмов домогосподарств від участі в обстеженні). Під час збирання первинної інформації заміна відібраних домогосподарств у разі відмови брати участь в обстеженні не допускається, оскільки це порушує принципи випадковості відбору та репрезентативності вибірки.

В останні роки вибіровий метод спостережень активно застосовується органами державної статистики України, насамперед у сфері досліджень населення з актуальних соціально-економічних та демографічних проблем. У 1999 р. Держкомстатом України були запроваджені на постійній основі два базових державних вибірових обстеження населення (домогосподарств), а саме: з питань економічної активності населення та з питань умов життя домогосподарств. У 2000 р. також на постійній основі було запроваджено третє базове державне вибірове обстеження – сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості. Ці базові вибірові обстеження населення ґрунтуються на міжнародних стандартах і сучасних наукових розробках. Крім того, на одноразовій та періодичній основі органами державної статистики провадяться тематичні вибірові обстеження населення.

Основним етапом підготовки та проведення будь-якого вибірового обстеження є визначення принципів формування вибірової сукупності респондентів (далі – вибірки). Якість планування вибірки та коректність процедур її формування значною мірою визначають якість результатів вибірового обстеження, а також адекватність витрат на його проведення. Ці методологічні основи розроблені з метою забезпечення належної якості виконання робіт із планування та формування вибірки з урахуванням наявної інформаційної бази для проведення державних базових вибірових обстежень населення.

Методологічні основи базуються на сучасних науково обґрунтованих принципах проведення вибіркових спостережень, національному та міжнародному досвіду організації аналогічних обстежень. При розробці були враховані положення чинних законодавчих і нормативних актів, інформаційні потреби органів державного управління та вигоди міжнародних статистичних організацій. Окремі положення розроблені з урахуванням рекомендацій міжнародних експертів: Г. Колтона (США), В. Верми та П. Сміта (Великобританія), а також К. Д'ерфа (Фінляндія) [41].

Для розуміння особливостей діяльності особистих селянських господарств основними інструментами вибіркового обстеження є “Запитальник базового інтерв'ю” (форма № 1 - СНГ) та “Запитальник щомісячного інтерв'ю” (форма № 2 - СНГ).

Оскільки обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств (ОСГД) у сільській місцевості є обстеженням, яке вивчає питання, пов'язані з виробництвом продукції сільського господарства, в основу побудови його дизайну був покладений основний ресурсний показник – площа землі домогосподарств. Це визначило дві основні особливості даного обстеження: обстеження охоплює тільки сукупність домогосподарств, які мають у своєму володінні або користуванні землею; відбір домогосподарств для обстеження і, відповідно, розрахунок статистичних ваг, здійснювався на основі показника “Площа землі”.

Водночас до програми ОСГД увійшли як показники, безпосередньо пов'язані з наявністю землі в домогосподарстві (посівні площі, наявність багаторічних насаджень тощо), так і показники щодо наявності худоби і птиці, застосування певних методів господарювання, зв'язок яких з показником “Площа землі” є менш тісним. Для отримання коректних оцінок для таких показників у ОСГД застосовується калібрація статистичних ваг.

Різниця значень показників щодо площі землі домогосподарств пояснюється, з одного боку, тим, що в ОСГД, на відміну від форми №6—сільрада, відображається земля, яка фактично використовується домогосподарством, а не

вся земля, надана йому згідно з чинним законодавством, з іншого боку – проміжком часу між датою, на яку складається форма № 6–сільрада (на 1 січня), і моментом проведення опитування за базовим інтерв'ю ОСГД у травні. За цей період відбувається передача домогосподарствами своїх земель в оренду, зокрема сільськогосподарським підприємствам і фермерським господарствам. Якщо взяти до уваги зменшення площі землі, пов'язане з орендними операціями (за даними ОСГД), то співвідношення за показником “Площа землі домогосподарств” становитиме 94,1%, показником “Середній розмір землі домогосподарства” – 96,6%.

Форми № 01 та 02-СГН є підставою для щомісячного визначення продуктивності та змін поголів'я худоби і птиці. Відправною точкою щодо інформації про чисельність стада є щорічний облік худоби.

Спостереження за витратами і доходами домогосподарств протягом кварталу здійснюється за допомогою двох інструментів обстеження:

Тижневого щоденника поточних витрат, який заповнюється безпосередньо домогосподарством двічі на квартал за спеціальним графіком. У ньому респонденти (домогосподарства) щоденно записують всі витрати та надають їх детальний опис (наприклад, по куплених продуктах харчування – назва продукту, його вагу та вартість, місце купівлі). Крім того, у щоденнику домогосподарство вказує інформацію про щоденне споживання продуктів, вироблених в особистому господарстві або одержаних у подарунок. Домогосподарства рівномірно розподіляються на ротацийні групи, які заповнюють щоденники в різні тижні кожного кварталу. Виходячи з припущення, що ці два тижні ведення щоденників є характерними для всього кварталу, отримання єдиного часового періоду обробки даних (кварталу) здійснюється множенням відомостей з цих щоденників на коефіцієнт 6,5 (кількість тижнів у кварталі, поділене на кількість тижнів ведення щоденників). Врахування продуктів харчування для споживання протягом тривалого періоду провадиться на підставі даних квартальних інтерв'ю;

Квартального запитальника, за допомогою якого провадиться щоквартальне опитування домогосподарства у перший місяць після звітного кварталу. На цьому етапі здійснюється збір даних щодо значних та нерегулярних витрат, зокрема, пов'язаних із купівлею продуктів харчування для споживання протягом тривалого періоду часу (мішків та ін.), а також – щодо доходів домогосподарства. Оскільки домогосподарствам складно пригадати всі витрати та доходи за квартал, вони записують їх протягом кварталу в “Журналі квартальних витрат”.

Головними напрямками, за якими ведеться щоквартальне спостереження, є вивчення: структури споживчих грошових витрат домогосподарств на придбання товарів та оплату послуг; структури інших витрат (матеріальної допомоги іншим домогосподарствам, витрат, пов'язаних із веденням ОСГ, з придбанням нерухомості, будівництвом та капітальним ремонтом житла і господарських будівель, формуванням заощаджень тощо); значення ОСГ для формування рівня матеріального добробуту домогосподарства (надходження та використання продукції ОСГ для власного споживання, отримання грошових коштів від її продажу тощо); структури доходів та інших джерел надходжень ресурсів у домогосподарство. При цьому окремо вивчають доходи, які отримує кожний член домогосподарства (оплата праці, пенсії, стипендії, допомоги по безробіттю тощо), а також ті види доходів, які надходять в домогосподарство в цілому (допомоги на дітей, від родичів та інших осіб, від продажу нерухомості та майна, субсидії на оплату житла, комунальних продуктів і послуг, використання заощаджень тощо).

Інформація, зібрана шляхом проведення обстеження сільськогосподарської діяльності населення (домогосподарств), використовується перш за все для щомісячного визначення обсягів виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції господарствами населення та залишків продуктів у них, при розрахунках макропоказників статистики сільського господарства, включаючи скла-

дання натурально-вартісних балансів, за категорією “господарства населення”.

За інформацією кварталного запитальника та щоденника поточних витрат можливо розрахувати згруповані витрати на виробництво продукції тваринництва та виручку на 100 сільських домогосподарств. Крім того, можливо визначити рівень споживання основних видів тваринницької продукції, в тому числі й тієї, що надійшла з ОСГ.

Розрахунок обсягів реалізації сільськогосподарської продукції господарствами населення необхідний для оперативного моніторингу загальних обсягів реалізації сільськогосподарської продукції, порівняння тенденцій реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення, визначення товарності сільськогосподарського виробництва тощо.

Розрахунок обсягів і вартості реалізованої сільськогосподарської продукції господарствами населення передбачає такі етапи: визначення джерел інформації для проведення розрахунків; встановлення переліку видів сільськогосподарської продукції, за якими будуть здійснюватися розрахунки; підготовка вхідної інформації для виконання розрахунків; проведення розрахунків обсягів і вартості реалізованої сільськогосподарської продукції.

При проведенні розрахунків, залежно від виду сільськогосподарської продукції, доцільно використовувати такі методологічні підходи: за кількістю реалізованої продукції в розрахунку на 1 голову відповідного виду худоби та на 1 гектар посівної площі відповідного виду продукції рослинництва; за рівнем товарності сільськогосподарської продукції.

Для здійснення поточних (річних) розрахунків обсягів і вартості реалізованої господарствами населення сільськогосподарської продукції використовується така інформація: дані вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості за формами № 01-СГН “Запитальник базового інтерв’ю” та № 02-СГН “Запитальник щомісячного інтерв’ю”, а саме: розділ III “Продаж продукції”, розділи I

“Рослинництво” та II “Тваринництво”; дані про розміри посівних площ сільськогосподарських культур у господарствах населення за формами № 4 (сільрада) “Посівні площі сільськогосподарських культур у домашніх господарствах на території сільської ради” та № 4-сг “Заключний звіт про підсумки сівби під урожаєм 20__ року”; розрахунки обсягів виробництва продукції рослинництва в господарствах населення (за основними показниками форми № 29-сг “Звіт про збір урожаю сільськогосподарських культур”); розрахунки чисельності поголів’я худоби та птиці та обсягів виробництва продукції тваринництва в господарствах населення (за основними показниками форми № 24 “Звіт про стан тваринництва”) [22].

Крім того, для контролю розрахованих показників використовуються дані державних статистичних спостережень за формами № 11-заг, 13-заг, 1-зерно, 4-заг та інша наявна інформація, в тому числі адміністративна.

Перелік основних видів продукції, яка може бути реалізована господарствами населення, наведений у “Довіднику показників вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності населення” у розділі “Керівництво для фахівця з інтерв’ювання”, затверджене наказом Держкомстату України від 7.10.2004 р. № 548, із змінами та доповненнями, затвердженими наказом Держкомстату України від 28.11.2006 р. № 562) [22]. Однак безпосередньо для розрахунку обсягів і вартості реалізованої продукції господарствами населення повинен використовуватися “Скорочений довідник видів реалізованої сільськогосподарської продукції”, в якому відсутні підсумкові позиції (всього – зернових, овочів тощо), які отримують на стадії зведення інформації запитальників.

Подальше зведення інформації та порівняння даних щодо реалізації власно виробленої продукції за двома категоріями товаровиробників (сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення) здійснюється за переліком продукції, що реалізується сільськогосподарськими підприємствами (згідно з показниками державного статистичного спостереження за формою № 21-заг). Цей перелік містить укрупнені позиції продукції (товарні групи)

та має таку відповідність між назвою за формою № 21-заг і кодами за формою № 02-СГН.

Під час вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств отримують інформацію про реалізацію худоби та птиці частково як реалізацію худоби та птиці в головах у живій масі, а частково – у вигляді продажу м'яса в забійній масі. Ці показники, перераховані у живу масу, відобразатимуть загальний обсяг реалізації худоби та птиці в домогосподарствах за вибіркоким обстеженням.

Поголів'я інших видів худоби (вівці та кози, кролі, коні, нутрії та ін.) визначається лише на початок року, оскільки питома вага цих видів худоби в обсягах реалізації (за експертними розрахунками за останні роки) становить лише 1–2%.

Чисельність поголів'я інших видів худоби розраховують станом на 1 січня попереднього року шляхом перерахунку його в умовне поголів'я та яке використовується протягом усього звітного року.

Комплексом електронної обробки інформації за формою № 02-СГН (м'ясо в забійній масі) перераховуються за коефіцієнтами в загальний обсяг реалізації худоби та птиці у живій масі.

Розрахунок обсягів і вартості реалізації сільськогосподарської продукції провадиться на дискретній основі, тобто за “чистий місяць”, а кумулятивний підсумок складається з суми даних окремих місяців.

При проведенні розрахунків необхідно також аналізувати отримані дані порівнюючи їх із відповідними даними за попередній звітний період та відповідний період попереднього року, показниками виробництва, даними державних статистичних спостережень про надходження продукції від господарств населення на переробні підприємства, а також наявними адміністративними даними.

Визначення обсягів і вартості продукції, реалізованої господарствами населення, провадиться на основі розповсюджених на генеральну сукупність даних вибіркового

обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості.

Залежно від виду продукції при здійсненні розрахунків рекомендується використовувати такі методологічні підходи: за кількістю реалізованої продукції з розрахунку на 1 га посівної площі відповідного виду продукції рослинництва і на 1 голову відповідного виду худоби та птиці; за рівнем товарності сільськогосподарської продукції з малим терміном її зберігання.

Загальні обсяги реалізованої продукції тваринництва визначають як добуток обсягів реалізованої худоби та птиці з розрахунку на 1 голову відповідного виду худоби (птиці) за розповсюдженими даними вибіркового обстеження домогосподарств та загальної чисельності відповідного виду худоби (птиці) в усіх господарствах населення регіону.

Враховуючи, що інформація про реалізацію худоби та птиці може бути отримана частково як реалізація худоби в головах, а частково у вигляді продажу м'яса в забійній масі, необхідно провести попередні розрахунки для одержання загального обсягу реалізації худоби та птиці у живій масі.

Для визначення обсягу та вартості реалізації грибів, квітів, вовни, меду, на які припадає незначна частка в загальних обсягах продажу, протягом року необхідно використовувати безпосередньо розповсюджені на генеральну сукупність дані вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості. В разі їх відсутності можливо скористатися наявними адміністративними даними.

Вартість продукції рослинництва та тваринництва, реалізованої за звітний місяць у цілому по регіону, визна-

часться як добуток розрахованого обсягу реалізованої продукції на середню ціну реалізації продукції, що склалася за результатами вибіркового обстеження домогосподарств.

За цим варіантом розрахунку показники обсягів реалізованої продукції в усіх господарствах регіону визначають за рівнем товарності окремих продуктів, що склався за результатами вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості. Розрахунок вартості реалізованої продукції проводять аналогічно розрахунку вартості вищезазначеної продукції тваринництва та рослинництва.

Зокрема, за цим методологічним підходом розраховують обсяги реалізації господарствами населення продукції з нетривалим терміном її зберігання, а саме: молока та молочних продуктів; яєць.

На основі розрахованих загальних показників обсягів і вартості продукції, реалізованої господарствами населення в регіоні, визначають обсяги реалізації продукції за основними напрямками: переробним підприємствам; на ринку; інший продаж (рис. 5).

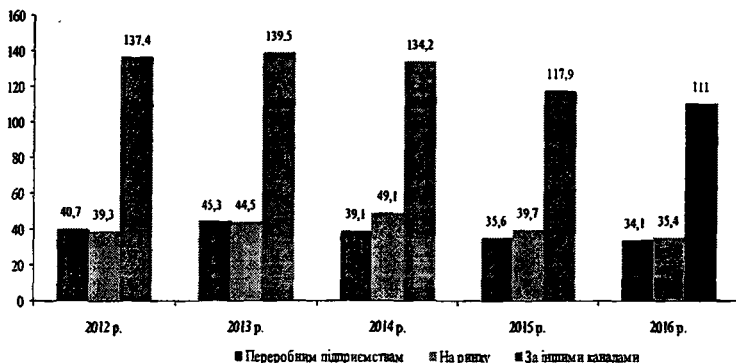

Рис.5. Обсяги реалізації великої рогатої худоби господарствами населення за маркетинговими каналами, тис. т

Одержані результати розрахунків обсягів і вартості реалізації продукції та її вартості розподіляють пропорційно частці кожного напрямку реалізації певного продукту за результатами розповсюджених даних вибіркового обстеження домогосподарств сільської місцевості. Для визначення вартості реалізації розрахованої продукції доцільно використовувати середню ціну реалізації відповідного виду продукції за кожним напрямом за розповсюдженими даними.

Розраховані на основі даних вибіркового обстеження обсяги та вартість реалізованої сільськогосподарської продукції господарствами населення можуть бути достатньо надійними лише на регіональному рівні. Дані у розрізі районів, які матимуть умовний характер, можна отримати шляхом розподілу даних, розрахованих у цілому по регіону. Для розподілу за адміністративними районами розрахованих у цілому по регіону обсягів реалізації продукції господарствами населення використовують середні показники по регіону (обсяги реалізованої продукції на 1 га посівної площі, на 1 голову худоби, рівень товарності молока та яєць, ціни), перемножені відповідно на посівну площу, поголів'я та обсяги виробленого молока та яєць кожного району.

Аналогічно роблять розрахунок обсягів і вартості реалізованої продукції кожного району за напрямками реалізації.

Усі розрахунки обсягів і вартості реалізованої продукції здійснюють щомісяця. Дані кількісних і вартісних показників за рік складаються із суми дискретних показників за 12 місяців. Середню ціну визначають діленням підсумкових даних вартості кожного виду реалізованої сільськогосподарської продукції на її відповідну кількість. Аналогічно розраховують дані за квартал (сума показників за три місяці) чи інший період.

З метою з'ясування проблем функціонування особистих селянських господарств науковцями регулярно здійснюється опитування власників ОСГ. Проте, через високу статистичну похибку одержана інформація має нерепрезентативний характер і може використовуватися виключно для наукових цілей.

Оцінюючи достовірність статистичної інформації, яка надходить з різних джерел, може відзначити її суб'єктивний характер. Як свідчать результати опитування власників ОСГ, основною причиною зниження кількості худоби та птиці є посилення податкового тиску на ці господарства (76 % опитаних). Як зазначив згаданий відомий дослідник селянства Дж. Скотт, "тепер переоцінене минуле стало необхідним для оцінки лякаючого сьогодення. Фактично пам'ять допомагає як би усунути від реального життя, бо життя це дуже тяжке" [43].

Як свідчать результати досліджень, складна соціально-економічна ситуація негативно відобразилася на розвитку особистих селянських господарств.

Спостерігається зниження кількості останніх упродовж дослідженого періоду. При цьому скорочується відповідно площа їх землекористування (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість особистих селянських господарств та площа земельних ділянок у їхньому користуванні

Показник	Рік					2016 р., % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2015
Кількість господарств, тис. од.	4301,8	4241,6	4136,8	4108,4	4075,2	94,7	99,2
Площа земельних ділянок, тис. га	6501,0	6445,8	6296,5	6307,2	6268,0	96,4	99,4
У тому числі з цільовим призначенням:							
для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд	828,7	820,7	805,1	803,1	799,7	96,5	99,6
для ведення особистого селянського господарства	2717,1	2692,0	2604,5	2603,3	2580,9	95,0	99,1
для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	2884,1	2858,0	2820,2	2837,1	2818,9	97,7	99,4
Із них узятих в оренду	337,3	318,1	312,1	315,9	330,2	97,9	104,5

Постала необхідність проведення сільськогосподарського перепису з метою об'єктивної оцінки стану функціонування особистих селянських господарств.

Одержана в ході перепису інформація потрібна фахівцям, які займаються сільським господарством, розробляють програми розвитку або вдосконалення галузі. Не маючи конкретної інформації про виробництво сільгосппродукції приватними підприємцями, їм складно робити об'єктивні висновки. Результати перепису допоможуть державним органам діяти більш виважено у цьому напрямі.

Розділ IV. Методичні підходи до моніторингу витрат на виробництво продукції особистих селянських господарств

Видається економічно виправданим використання результатів спостережень за виробництвом продукції в особистих селянських господарствах, що здійснюється через мережу установ НДІ “Укראгропромпродуктивність”. Основними особливостями є: високий рівень надійності статистичної вибірки, враховується вплив природно-кліматичних умов, низький рівень варіації одержаних результатів. Враховуючи ресурс науково-дослідного інституту та розгалуженість мережі вважається за доцільне на основі розробленої методики здійснювати розрахунок трудоемкості виробничих процесів, собівартості та рентабельності виробництва основних видів продукції тваринництва [44].

З метою визначення трудових та матеріальних витрат, оцінки результатів господарської діяльності особистих селянських господарств населення стосовно виробництва продукції тваринництва співробітниками інституту НДІ “Укראгропромпродуктивність” розроблена анкета обстеження ОСГ. Для прикладу наводимо заповнену за результатами обстеження анкету.

Показники роботи особистих селянських господарствОбласть Волинська Район ГорохівськийНаселений пункт с. СтарикиПрізвище І.Б. хазяїна Кравченко Анатолій ГригоровичКількість членів сім'ї: 6

Таблиця 2

Поголів'я тварин по видах у господарстві

Корови	Інша велика рогата худоба	Свині	Вівці	Птиця (кури, качки, індики, гуси, страуси)	Кролі
3	5	3		20	

2. Корови

Таблиця 3

Річні витрати праці робітників та їх вартість**А. Витрати праці найманих працівників**

Вид роботи	Обсяг виконаної роботи або кількість днів роботи	Спосіб виконання роботи	Кількість працівників, які виконували роботу	Витрати праці, люд.-год
Заготівля кормів:				
зерна (збирання)	0,3	Механізований	1	5
Усього				5

Б. Витрати праці членів сім'ї

Вид роботи	Спосіб виконання роботи	Кількість працівників, які виконували роботу	Річний обсяг виконаної роботи, т	Витрати праці, люд.-год
Заготівля кормів:				
сіно (механізоване косіння, загірбання, сушіння, навантаження, транспортування, складання)	Вручну	4	3,5	130
жом	Вручну	4	8,0	7
зерно	Вручну	4	1,1	4
солома (загірбання, транспортування, складання)	Вручну	4	1,8	5
картопля	Вручну	4	1,0	12
овочі	Вручну	5	6,0	60
зелена маса	Вручну	3	2,0	13
Приготування корму	Вручну	3	23,4	230
Роздавання корму	Вручну	3	23,4	230
Напування	Вручну	3	15,0	50
Доїння	Вручну	2	11,4	220
Чищення і заміна підстилки	Вручну	3	Щоденно 2 рази на день	180
Видалення гною	Вручну	4	2 раз на день	170
Разові роботи	Вручну	4	При необхідності	30
Випасання	Вручну	2	2 рази на місяць	180
Усього				1521

Таблиця 4

**Розрахунок річної вартості кормів,
спожитих тваринами за рік**

Вид корму	К.од. в 1 кг корму	Корми						Усього ц к.од.
		власного виробництва			покупні			
		обсяг, ц	витрати праці, люд.-год	оплата праці, грн (табл. 2).	обсяг, ц	ціна 1 ц, грн	вартість кормів, грн	
Сіно	0,5	35	130	2054				17,5
Солома	0,25	18	5	79				4,5
Зерно (подрібне- не)	1,2	11	4	63				13,2
			5	450				
Різні овочі	0,09	60	60	190				5,4
Картопля	0,3	10	12	948				3,0
Коренеплоди	0,12		0	0				0,0
Зелена маса	0,2	20	13	274				4,0
Жом	0,1	80	7	111	80	8	640	8,0
Гичка	0,1	0	0	0				0,0
Мін. підкормка					0		0	
Усього	x	234	236	4168	80	x	640	55,6

Таблиця 5

Розрахунок амортизаційних відрахувань

Вид роботи	Марка машини, механізму	Вартість машини, механізму, грн	Рік введення в дію	Тривалість періоду роботи у році, днів	Число годин роботи на день	Амортизаційні відрахування на рік, грн

Умови утримання тварин

Спосіб утримання: взимку __ стійловий прив'язний __

влітку __ стійлово-пасовищний __

Способи:

напування __ вручну відро __

доїння __ вручну __

роздавання кормів __ вручну __

видалення гною __ вручну __

Таблиця 6

Показники роботи

Поголів'я корів, голів	Надоєно молока за рік, ц	Продано молока за рік, кг	Виручка від реалізації молока, грн	Собівартість реалізованого молока, грн
3	114,1	9000	38700	30273,3

Таблиця 7

Річні витрати на виробництво молока

Річні витрати праці, люд.-год	Оплата праці (сума даних табл.1)	Вартість кормів, грн (сума даних табл. 2)	Електроенергія, пально-мастильні матеріали, грн	Амортизація, грн	Поточний ремонт, грн	Засоби захисту тварин, грн	Паливо (газ), грн	Підстилка, грн	Інші прямі витрати, грн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1526	23572	4808	1400		1500	1200	2000	600	1800

При обстеженні особистих селянських господарств слід взяти до уваги наявність у ньому різних видів тварин: корови, молодняк та відгодівельне поголів'я тварин, свині, вівці, птиця різна, кролі, хутряні звірі та ін. Робота виконується для кожного виду тварин окремо з метою визначення прибутковості по кожному з них.

Запропоновані методичні підходи мають певні особливості:

- за аналізу витрат та дохідності виробництва сільськогосподарської продукції в ОСГ слід максимально використовувати отримані за анкетною фактичні дані, а також нормативні та розрахункові показники;

- необхідно визначати затрати виробництва у натуральному виразі (затрати людино-годин живої праці, кормів, палива, електроенергії тощо). Це потребує особливої уваги й ретельності з боку опитувача чи власника ОСГ. Найбільш достовірні дані можна отримати, якщо протягом року занотовувати понесені затрати. Визначені таким чином натуральні показники можуть використовуватися протягом декількох років і коригуватися лише в разі зміни технології виробництва, яка в ОСГ, як відомо, відбувається не часто;

- більшою мірою зазнають змін показники продуктивності худоби, які залежать від породи та рівня вигодовування тварин тощо;

- опитуванням охоплюються всі технологічні операції, що дає можливість підсумувати всі види витрат на виробництво конкретної продукції. Зміст анкет будується так, щоб забезпечити однозначне тлумачення питань і, таким чином, отримати єдино правильну відповідь;

- запитання, що вимагають від респондентів відповідей у кількісних показниках, обумовлюються конкретними одиницями їх вимірювання. Вартісні показники вимірюються в гривнях, витрати часу – в людино-годинах, хвилинах (які при переході до річних параметрів перераховуються в людино-години), середньорічний надій молока – в кілограмах тощо;

– зображення анкет у вигляді таблиці зручне для комп'ютерної обробки та перенесення в електронний вигляд, а їхня уніфікація дозволяє використовувати для роботи з усіма анкетами модифікації одного основного алгоритму. Переважна більшість відповідей використовуються як вихідні величини для обчислення складових виробничих витрат і лише деякі питання включені в анкету як дублюючі відносно основних з метою контролю;

– спочатку визначається кожна стаття витрат на 1 голову худоби. Діленням відповідної статті витрат на середньорічну продуктивність тварин розраховують витрати на одиницю продукції. Крім того, для визначення витрат виробництва в ОСГ на тваринницьку продукцію, його слід здійснювати за всіма видами продукції, що виробляється в ОСГ (наприклад, по м'ясу великої рогатої худоби, м'ясу свиней, молоку) одночасно, оскільки виробничі процеси в них тісно пов'язані, обслуговування тварин не розділене в часі;

– розроблені анкети, методика обліку витрат та ефективності сільськогосподарської продукції в ОСГ можуть бути посібником та інструментарієм для спеціалістів органів державної статистики різних рівнів, що вивчають діяльність ОСГ; для спеціалістів-аналітиків науководслідних установ, а також для господарів, які бажають визначити ефективність власного виробництва.

Формування витрат на продукцію тваринництва розглядається в розрізі окремих складових (статей) собівартості.

Затрати праці та її оплата. До виробничих прямих затрат праці включаються затрати часу у фізичних одиницях, використаного на догляд за тваринами, годівлю, підготовку кормів до згодовування, напування, доїння. Непрямі затрати праці в таких господарствах відсутні. Для визначення оплати праці враховуються фактичні затрати праці в людино-годинах на 1 голову за рік та на 1 т продукції, а також середня оплата праці тваринників у суспільних господарствах. Перемножуючи місячний (річ-

ний) обсяг затрат праці в людино-годинах на оплату 1 людино-години (у гривнях), знаходимо вартісний вираз витрат на оплату праці за виробництва зазначених видів тваринницької продукції.

Оплата праці в цілому по особистому селянському господарстві визначається за формулою:

$$ОП = V_{1m.d.} \times K_{m.d.}, \quad (4.1)$$

де $V_{1гд}$ – ринкова вартість 1 люд.-дня; $K_{гд}$ – кількість від-працьованих люд.-днів.

Корми. Як свідчать обстеження, в ОСГ на корми в структурі виробничої собівартості тваринницької продукції припадає 36,3–50,9 %. Спочатку встановлюються витрати кормів у фізичних одиницях (кг, ц, т) на 1 голову худоби, враховуючи канали їх надходження (власне виробництво, купівля, отримання безкоштовно з суспільного сектору). Для визначення кількості витрачених зелених кормів слід встановити тривалість пасовищного періоду (днів), під час якого худоба випасалася. За нормативами поїдання твариною зеленої маси на випасі за день та тривалістю пасовищного періоду визначається середньорічна кількість використаних на корм худобі зелених кормів. Визначені таким чином фактичні витрати різних видів кормів розподіляються на вироблену продукцію (1 т приросту живої маси худоби, 1 т молока). Переводячи коефіцієнти перерахунку кормів за видами у кормові одиниці, розраховують витрати кормів у кормових одиницях на виробництво одиниці тваринницької продукції.

Для визначення вартісної оцінки кормів береться ринкова ціна на корми, що купувалися власником ОСГ, а власні корми оцінюються за їх собівартістю.

Обсяг кормів визначають за фактичними даними їх витрат. Корми переводять у центнери кормових одиниць і встановлюють вартість ц к. од.

$$B_{\text{корм.}} = B_{\text{1кормодн.}} \times K_{\text{кормд.}} \quad (4.2)$$

де $B_{\text{1кормодн.}}$ – ринкова вартість 1 кормодня; $K_{\text{кормод.}}$ – кількість використаного корму (к. од.).

Формування нормативних витрат на засоби захисту тварин. Формування нормативних витрат на засоби захисту тварин здійснюється на основі щорічних обсягів проведення діагностичних, профілактичних, лікувально-профілактичних заходів [32], щеплень та обробок, заходів з профілактики незаразних та ліквідації заразних захворювань, інструкцій, норм витрачання медичних препаратів та витратних матеріалів на їх проведення, ринкових цін на медичні препарати та витратні матеріали, вартості проведення діагностичних лабораторних досліджень та кількості поголів'я. Усі вихідні показники обґрунтовуються на основі епізоотичного та ветеринарно-санітарного стану ОСГ та території, особливостей перебігу хвороб, біології їх збудників, умов зовнішнього середовища.

Обсяги обов'язкових ветеринарних заходів визначають на основі наявного поголів'я та кратності їх виконання. Відповідно до цього встановлюють матеріальні витрати на їх проведення. Витрати на лікування захворювань визначають на основі записів у журналі реєстрації хворих тварин за декілька років для визначення усереднених статистичних показників витрат медикаментів і витратних матеріалів на їх лікування.

Розрахунки матеріальних витрат на проведення ветеринарних заходів здійснюють поопераційно з урахуванням показників витрат по кожному виду робіт. Так, на проведення профілактичних щеплень матеріальні витрати визначають за такими матеріальними компонентами:

- вартість однієї дози препарату;
- вартість дезінфікуючої рідини для обробки місця ін'єкції, включаючи матеріал для обробки;
- вартість одноразового щеплення (одноразових шприців);
- кратність проведення ветеринарного заходу протягом року;
- поголів'я, яке необхідно обробити з урахуванням кратності.

Аналогічно визначають матеріальні витрати на ін'єкції з лікувальною метою. Встановлюють вартість однієї дози препарату на основі інструкцій, враховують рекомендовану чи необхідну кількість ін'єкцій залежно від перебігу лікувального процесу, середнє статистичне поголів'я, що може захворіти протягом періоду, вартість дезінфікуючої рідини та матеріалу для знезараження місця ін'єкції.

На проведення інших ветеринарних заходів враховують вартість медичних препаратів, витратних матеріалів, кратність їх виконання, поголів'я, якому може буде необхідне лікарське втручання.

Вартість проведення лабораторних діагностичних досліджень проставляють за тарифами на надання послуг територіальною ветеринарно-бактеріологічною лабораторією по видах необхідних досліджень та з урахуванням необхідної кількості проб.

Приклад розрахунку матеріальних витрат на ветеринарне обслуговування поголів'я корів наведено у таблиці 8.

Таблиця 8

**Розрахунок поопераційних витрат
на ветеринарне обслуговування корів**

№ з/п	Технологічні операції	Од. виміру	Обсяг	Спосіб виконання, кратність, обсяги, марка обладнання, що застосовується, матеріали, препарати...	Вартість ветпрепаратів та матеріалів		
					вартість одиниці, дози, грама та ін.	оброблено голів, проб, літр	коштів за весь обсяг, грн
9	Ветеринарне обслуговування						1770,05
	Діагностичні дослідження: -на туберкульоз	Голів	1	Обеззараження місця введення туберкуліну безголовним ін'єктором, внутрішньорно, все поголів'я	0,925	1	0,925
	-лейкоз	"	1	Обеззараження місця проколу, відбір крові	0,28	1	0,28
	-на бруцельоз	"	1	Те ж	0,28	1	0,28
	Вартість серологічних досліджень на лейкоз	"		Реакція імунодифузії	2,00	1	
	Вартість серологічних досліджень на бруцельоз	"		Проба сироватки на РЗК	4,07	1	
	Діагностика клінічного маститу	"	1	Здоювання молока, візуальний огляд молока та молочної залози			
	Дослідження на субклінічний мастит	"	1	Здоювання проб молока, додавання 1 мл 10 %-го мастидіану	0,30	1	0,30
	Взяття проб для дослідження інфекційного вагітиту	"					
	Гінекологічні дослідження	"					
	Хіміко-токсикологічне дослідження кормів	"		Відбір проб кормів			
	Профілактичні щеплення проти: -сибирки та емфізематозного карбункула	"	1	Обеззараження місця введення препарату (жива вакцинація, штаму К-79Z	1,26	1	1,26
	-трихофітії	"	1	Обеззараження місця введення вакцини. Триховак	1,180	1	1,180
	-лептоспірозу	"	1	Обеззараження місця введення вакцини полвал, ВГНКІ (двічі, все поголів'я)	3,730	1	3,730
	-колібактеріозу	"	1	Обеззараження місця введення вакцини. Колтвак	2,168	1	2,168
	-ринотрахеїту	"	1	Вакцина проти паратрипу та ринотрахеїту (двічі, все поголів'я)	1,512	1	1,512

Витрати з ветеринарного обслуговування обчислюються на основі фактичних витрат на ветеринарні послуги (фактичних цін оплати використаних ветеринарних препаратів, вітамінних препаратів, антибіотиків, дезінфікуючих засобів тощо).

Формування нормативних витрат на нафтопродукти. Нормативні витрати на нафтопродукти формуються на основі нормативів витрат пального на виконання робіт, обсягів робіт за період, середньої комплексної ціни на пальне за період [34], включаючи транспортно-заготівельні витрати на придбання:

$$C_{\text{мп}} = C_{\text{к}} \times Q, \quad (4.3)$$

де $C_{\text{мп}}$ – вартість нафтопродуктів, грн; $C_{\text{к}}$ – комплексна ціна 1 л пального, грн; Q – витрати пального на виконання робіт, т.

Комплексна ціна пального – вартість пального з урахуванням вартості мастил, які за відповідними нормами використовуються на 1 т основного пального (табл. 9).

Таблиця 9

Приклад розрахунку комплексної ціни 1000 л основного пального

Пально-мастильні матеріали	Від основного пального, %	Кількість, л	Ціна 1 л, грн	Комплексна ціна, грн
Основне пальне	х	1000	9,80	9800
Моторне мастило	3,8	38,0	12,00	456,00
Трансмісійні мастила	1,1	11,0	13,80	151,8
Індустріальні мастила	0,1	1,0	14,40	14,40
Пластичні мастила	0,06	0,6	25,33	15,20
Усього	х	х	х	10437,40

Витрати пального на виконання робіт визначають як суму поопераційних витрат на навантажування, змішування, транспортування, роздавання кормів:

$$Q = Q_1 + Q_2 + Q_3 + \dots + Q_n, \quad (4.4)$$

де $Q_1, Q_2, Q_3 \dots Q_n$ – витрати пального на виконання робіт по окремих операціях.

Визначення витрат нафтопродуктів на поопераційному рівні необхідне внаслідок відсутності галузевої нормативної бази витрат пального на одиницю роботи (л/т). Відповідно витрати пального на виконання окремих операцій визначають на основі питомих витрат пального (л/год) та тривалості виконання трудових операцій, або трудових витрат за період (хв, год):

$$Q_1 = T_1 \times q_1, \\ \dots \\ Q_n = T_n \times q_n, \quad (4.5)$$

де $T_1 \dots T_n$ – трудові витрати на виконання операцій; $q_1 \dots q_n$ – нормативні (питомі) витрати пального за годину роботи двигуна у відповідному режимі.

У практиці ведення розрахунків витрат пального загальноприйнято, що визначальними є витрати, пов'язані з роботою трактора під навантаженням, а всі інші суттєвого впливу на змінний показник витрат пального не виявляють.

Галузева нормативна база цілком задовольняє потребу у нормованих поопераційних трудових витратах на виконання робіт у скотарстві [35], що здійснюються механізмами. Оскільки при виконанні зазначених операцій двигун трактора працює у відповідних силових режимах, слід використати нормативи годинних витрат пального для поетапних розрахунків його витрат:

а) режим „під навантаженням” – на переїздах з вантажем, при виконанні основної операції роздавання кормів;

б) режим „повороти” – на розворотах агрегату та заїздах у приміщення;

в) режим „переїзди” – на переїздах без вантажу, підїздах для завантажування кормами;

г) режим „на зупинках” – робота двигуна без будь-якого навантаження, тобто на стоянках з працюючим двигуном.

Для більшості вітчизняних тракторів та їх аналогів виробництва країн СНД у нормативній літературі існують показники годинних витрат на роботу двигуна в різ-

них режимах [35]. Так, для найпоширенішого трактора типу МТЗ-80/82 при розрахунках поопераційних витрат використовують такі усереднені нормативи годинних витрат (л/год):

- робота двигуна на зупинках – 1,7;
- робота двигуна при переїздах – 5–7;
- робота двигуна на поворотах – 6–8;
- робота двигуна під навантаженням – 10–15.

Для автоматизації розрахунків витрат пального на виконання робіт з годівлі великої рогатої худоби слід скористатись електронною базою даних поопераційних нормативів, або нормативною таблицею укрупнених нормативів. Формування укрупнених нормативів здійснюється на основі поопераційних витрат часу на навантажування, транспортування, роздавання кормів з розрахунку на 1 ц:

$$T_{ун} = T_n + T_{тр} + T_p, \quad (4.6)$$

де $T_{ун}$ – укрупнений норматив часу, хв/ц; T_n – норматив часу на навантажування кормів (кормових компонентів), хв/ц; $T_{тр}$ – норматив часу на транспортування кормів (кормосуміші), хв/ц; T_p – норматив часу на роздавання корму (кормосуміші).

При здійсненні годівлі великої рогатої худоби сучасними роздавачами-змішувачами трудовий процес доповнюється операцією змішування кормових компонентів. У випадку виконання згаданої операції без перекриття в часі за рахунок інших операцій, додатково враховується норматив часу на змішування.

Норматив витрати пального на одиницю розданих кормів визначають за формулою:

$$Q_u = (T_n \times q_{хол} / 60 + (T_{тр} \times 0,5 + T_p) \times q_{нав} / 60 + T_{тр} \times 0,5 \times q_{пр} / 60) \times 10, \quad (4.7)$$

де Q_u – норматив витрат пального, л/ц; $q_{хол}$ – нормативні витрати при роботі двигуна у холостому режимі, л/год; $q_{нав}$ – нормативні витрати при роботі двигуна під навантаженням, л/год; $q_{пр}$ – нормативні витрати при роботі двигуна на переїздах без вантажу, л/год; 60 – переведення годинних витрат у хвилини; 10 – коефіцієнт переведення нормативу у л/т.

Визначається кількість витраченого бензину, дизельного пального, на підвезення кормів та дров, газу – на приготування кормів та обігрівання приміщення. Вартість

пального і пально-мастильних матеріалів оцінюється за цінами придбання.

Формування нормативних витрат на електроенергію. Нормативні витрати на електроенергію формуються на основі питомих норм витрат на окремі види робіт, або за укрупненими нормативами та середніми ринковими цінами за період з урахуванням тенденції змін [38].

Визначення витрат за укрупненими нормативами з розрахунку на 1 голову тварин, 1000 голів птиці, 1 т виробленої продукції [33] тощо простіше, але вони вимагають уточнення. Крім того, зазначені нормативи недостатньо диференційовані за зонами країни і засобами електрифікації. Тому вищий рівень обґрунтування матимуть розрахунки нормативних витрат на основі питомих норм, де використовують питомі норми на окремі види робіт. Така деталізація дає змогу диференціювати їх з урахуванням конкретного рівня механізації виробничих процесів, наявного устаткування.

Нормативні витрати електроенергії по кожному виробничому процесу, чи механізму визначають виходячи із споживаної номінальної потужності кожним електродвигуном за їх технічними характеристиками і кількості механізмів (двигунів), за загальноприйнятою формулою:

$$Q_i = W_i \times D_i \times T_i, \quad (4.8)$$

де Q_i – споживана електроенергія конкретної електроустановки, кВт·год; W_i – потужність електроустановки, кВт; D_i – кількість днів роботи за період; T_i – тривалість роботи електроустановки протягом доби, год.

На основі спожитої електроенергії за зміну визначають річний обсяг:

$$Q_{ip} = \frac{W_i \times Q_p}{P_i}, \quad (4.9)$$

де Q_{ip} – споживання електроенергії конкретної електроустановки за період (рік), кВт·год; Q_p – плановий обсяг робіт на рік, т, м³; P_i – продуктивність роботи механізму з даним електроприводом, т/год, м³/год.

За аналогією визначають річні витрати по всіх наявних силових електроустановках з наступним підсумовуванням. Річні витрати коштів за спожиту електроенергію зазначеним типом установок визначають на основі сума-

рної спожитої електроенергії та середніх діючих тарифів на електроенергію для підприємства.

Річні витрати електроенергії на освітлення приміщень обчислюють методом встановленої (фактичної) питомої потужності на одиницю освітлюваної площі за формулою:

$$W_{\text{осв}} = \frac{P_{\text{осв}} \times S \times K_{\text{зап}} \times T_{\text{роб}}}{1000}, \quad (4.10)$$

де $W_{\text{осв}}$ – річне споживання електроенергії на освітлення, тис. кВт·год; $P_{\text{осв}}$ – питома потужність освітлення одиниці виробничої площі, кВт/м²; S – площа приміщення, м²; $K_{\text{зап}}$ – коефіцієнт запиту, який враховує роботу всіх світильників і втрати на лінії, беруть 0,8; $T_{\text{роб}}$ – час роботи світильників за рік, год.

Витрати електроенергії на вентиляцію розраховують за показником питомої потужності на 1 м³ за формулою:

$$W_{\text{вент}} = \frac{P_{\text{вент}} \times V \times T_{\text{роб}}}{1000}, \quad (4.11)$$

де $W_{\text{вент}}$ – річні витрати електроенергії на вентиляцію, тис. кВт·год; $P_{\text{вент}}$ – питома потужність освітлення одиниці виробничої площі, кВт/м²; V – сумарний об'єм приміщень, м³; $T_{\text{роб}}$ – тривалість роботи вентиляторів, год.

Крім того, визначення витрат електроенергії на вентиляцію можливе за аналогією визначення для інших силових електроустановок (4.9), а саме: за тривалістю роботи двигунів та споживаною ними потужністю.

Обчислюються витрати електроенергії на освітлення приміщення, приготування кормів і підігрівання води для випоювання худоби та догляду. За наявності засобів малої механізації (зернодробарки, корморізки, січкарні), виходячи з потужності електродвигуна та тривалості користування приладом, слід розрахувати витрати електроенергії на приготування кормів. Вартісна оцінка сукупних витрат електроенергії обчислюється за діючими тарифами вартості кВт·год для населення, що проживає в сільській місцевості.

Вартість електроенергії за рік визначають на основі загальних витрат з урахуванням числа приміщень для людей і тварин, тривалості утримання, поголів'я тварин та пропозицій господаря і виконавців роботи.

Розрахунок вартості використаної електроенергії здійснюється за формулою:

$$B_{\text{електроенергії}} = B_{\text{кВт}} \times K_{\text{кВт}}, \quad (4.12)$$

де $B_{\text{кВт}}$ – вартість 1 кВт·год; $K_{\text{кВт}}$ – кількість витрачено.

Амортизація. Амортизаційні відрахування здійснюються відповідно до визначених законодавством норм. За галузями виробництва амортизаційні відрахування розподіляються згідно зі структурою виробництва та залежно від структури посівів і структури худоби, яка утримується в господарстві.

У додатку А (табл. 4 “Розрахунок амортизаційних відрахувань”) необхідно розрахувати вартість амортизаційних відрахувань. У господарстві можуть бути засоби механізації: подрібнювачі кормів або інші машини для приготування кормів, доїльні апарати тощо. Тривалість річних амортизаційних відрахувань від дня їх купівлі і встановлення – 8 років. У випадку, коли з дня початку роботи машин і механізмів уже пройшло 8 років амортизаційні відрахування не нараховуються.

Статтею 145 Податкового кодексу України передбачено п'ять основних методів нарахування амортизації ОЗ.

Прямолінійний. Річна сума амортизації визначається діленням вартості, що амортизується, на строк корисного використання об'єкта основних засобів за формулою:

$$A = C_a : T, \quad (4.13)$$

де A – річна сума амортизаційних відрахувань; C_a – вартість об'єкта ОЗ, що амортизується; T – термін корисного використання об'єкта ОЗ (років).

Цей метод легкий для розрахунку, оскільки вартість об'єкта ОЗ списується рівними частинами протягом усього строку його експлуатації.

Зменшення залишкової вартості. Згідно з ПБО 7 річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Річна норма амортизації (у відсотках) обчислюється як різниця між одиницею та результатом кореня ступеня кількості років корисного використання об'єкта з результату від ділення ліквідаційної вартості об'єкта на його первісну вартість:

$$A = C_z \times \left(1 - \sqrt[T]{\frac{C_l}{C_n}}\right), \quad (4.14)$$

де C_z – залишкова або первісна вартість об'єкта ОЗ на дату початку нарахування амортизації; C_l – ліквідаційна вартість об'єкта ОЗ; C_n – первісна вартість об'єкта ОЗ; T – термін корисного використання об'єкта ОЗ (років).

Переваги цього методу полягають у тому, що протягом перших років експлуатації об'єкта ОЗ накопичується значна сума коштів, необхідних для його відновлення.

Прискорене зменшення залишкової вартості. Річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється відповідно до строку корисного використання об'єкта і подвоюється, а саме:

$$A = 2C_z : T, \quad (4.15)$$

де C_z – залишкова вартість об'єкта ОЗ або первісна вартість на дату початку нарахування амортизації; T – термін корисного використання об'єкта ОЗ (років).

Застосування цього методу дає змогу протягом першої половини корисного строку використання ОЗ відшкодувати до 60 – 70% їх вартості.

Кумулятивний. Річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Кумулятивний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта ОЗ, на суму числа років його корисного використання за формулою:

$$A = (Cп - Cл) \times (Kз : Pк), \quad (4.16)$$

де $Cп$ – первісна вартість об'єкта ОЗ; $Cл$ – ліквідаційна вартість об'єкта ОЗ; $Kз$ – кількість років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта ОЗ; $Pк$ – сума числа років корисного використання об'єкта ОЗ.

Цей метод також вважається прискореним, оскільки дає змогу нарахувати амортизацію у перші роки експлуатації у більших розмірах, ніж надалі.

Виробничий. Місячна сума амортизації за цим методом визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта ОЗ, за формулою:

$$A = Pм \times (Cп - Cл) : Pз, \quad (4.17)$$

де $Pм$ – фактичний місячний обсяг продукції (робіт, послуг); $Cп$ – первісна вартість об'єкта ОЗ; $Cл$ – ліквідаційна вартість об'єкта ОЗ; $Pз$ – передбачуваний обсяг виробництва з використанням амортизованого обладнання.

Вартість молодняка. Вартість придбаного молодняка пропонується розподіляти на приріст 1 голови худоби. Вартість приплоду від власної корови рівнозначна закупівельній ціні 1,5 ц молока.

Страхові платежі. У розрахунок собівартості продукції включається вартість можливого страхування продукції та майна, яку селяни сплачують, виходячи з діючих

ставок страхування. Річна страхова сума розподіляється на кінцеву продукцію.

Ремонти. Враховується вартість будівельних матеріалів (пиломатеріалів, шиферу, цвяхів, вапна тощо), витрачених на поточний ремонт господарських приміщень, і розподіляється на одиницю виробленої продукції.

Інші витрати. До них належать витрати на малоцінний інвентар (лопати, вила, відра, мішки, марля, миючі засоби тощо) та інші витрати, не включені в попередні статті. Для обчислення собівартості молока із загальної суми виробничих витрат виключаються витрати на побічну та супутню продукцію. Розрахована таким чином собівартість молока (з урахуванням та без урахування оплати праці) дає можливість визначити рентабельність виробництва у господарствах населення залежно від каналів реалізації. Рентабельність виробництва молока розраховується за двома варіантами: за цінами реалізації його в свіжому та в переробленому вигляді (масло, сметана, домашній сир). Розрахунок собівартості та рентабельності виробництва молока і молокопродуктів з урахуванням та без урахування оплати праці дає можливість порівняти економічний зиск від реалізації продукції в непереробленому вигляді та після певної переробки за різними каналами реалізації. Форма для розрахунку витрат дохідності виробництва 1 т молока і молочних продуктів в особистих селянських господарствах наведена у додатку Б. Такий розрахунок також дозволяє порівняти економічну ефективність виробництва конкретних видів продукції у господарствах населення та сільськогосподарських підприємствах інших форм власності.

Наведений механізм визначення собівартості молока в ОСГ може бути покладений в основу механізму трансформації особистих селянських господарств в фермерські господарства шляхом створення міні-ферм із поголів'ям

мінімум 10-20 корів. Це забезпечить підвищення якості молока, що реалізується переробним підприємствам, підвищення продуктивності праці в молочному скотарстві, вищий рівень дотримання санітарно-гігієнічних умов за утримання корів, розв'язання екологічних проблем на присадибних ділянках. Також за визначення собівартості молока, що вироблено в ОСГ, можливе більш об'єктивне встановлення мінімальної закупівельної ціни на молоко, що закуповується в таких господарствах.

У додатку А (табл. 5 “Показники роботи”) в графі “Продано м'яса” продукцію слід вказати у живій чи забійній масі.

Розрахунки виконуються переважно на основі опитувань членів сім'ї та документів, наявних у господаря.

Додатку А (табл. 2 “Річні затрати праці робітників та їх вартість”) слід складати для кожного виду тварин, наявного у господарстві. Наприклад, якщо в поточному році наймали пастуха для випасання корів, то потрібно в табл. А вказати кількість днів роботи (7 днів), спосіб виконання (пішки), затрати праці (84 люд.-год). Якщо господар не платив за роботу, необхідно визначити вартість роботи за тарифною ставкою, наведеною у “Галузевій угоді”.

Якщо члени сім'ї випасають корів самостійно, то слід підрахувати затрати праці і помножити на ту ж тарифну ставку. Ці дані слід записати у табл. Б.

Обслуговування тварин виконується щоденно, кілька разів на день. Приблизні витрати часу на виконання роботи на день необхідно помножити на число днів обслуговування (365 днів). Оплату праці визначають за тарифною ставкою.

При заготівлі сіна (викошування, спостереження за висушуванням, скиртування) в таблицю треба записати його обсяг (т), кількість працівників та визначити затрати праці й оплату. Якщо сіно куповане, то частка роботи, що

припадає на членів сім'ї – розвантаження та складання. У кожному випадку потрібно встановити види робіт, які виконують члени сім'ї.

У додатку А (табл. 3 “Розрахунок річної вартості кормів, спожитих тваринами”) потрібно виписати дані попередніх таблиць про затрати праці та її оплату.

У додатку А (табл. 6 “Річні витрати на виробництво молока”) потрібно записати витрати часу за статтями.

Витрати пального можна встановити за нормами витрат, тривалістю роботи трактора чи інших засобів механізації і цін на пальне.

До вартості послуг відносять транспортування вантажів, штучне осіменіння корів, ветеринарне обслуговування поголів'я, ремонт засобів механізації, що виконуються працівниками інших організацій.

Показники витрат та рентабельність виробництва продукції тваринництва в ОСГ (за даними анкетного обстеження) наведені у табл. 10.

Таблиця 10

Показники витрат та рентабельність виробництва продукції тваринництва
в особистих селянських господарствах

Поліський регіон, 2017 р.

Показник	Вид продукції														
	Молоко – 29 гос-в			Яловичина – 18 гос-в			Свинина – 26 гос-в			Яйця курячі – 29 гос-в			М'ясо кролів – 1 гос-во		
	Усього	На одну голову	Структура, %	Усього	На одну голову	Структура, %	Усього	На одну голову	Структура, %	Усього	На 100 голів	Структура, %	Усього	На 10 голів	Структура, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Виробничі показники															
Поголів'я худоби та птиці, голів	45			45			63			696			25		
Вироблено продукції, ц (шт.)	1888	41,96		74,8	1,66		97,1	1,54		99723	14328		0,77	0,31	
Реалізовано, ц (шт.)	1296,54	28,81		44,6	0,99		46,7	0,74		49104	7055		0,3	0,12	
Виручка від реалізації, тис. грн	536,65	11,93		131,37	2,92		172,63	2,74		71,81	10,3		3	1,20	

Продовження табл. 10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	394,13	8,76		138,02	3,07		126,54	2,01		55,3	8,0		3,7	1,48	
Рентабельність, %	36,2			-4,8			36,4			29,8			-18,9		

Постатейні витрати та собівартість

Витрати праці, люд.-год	32668	725,96		13937	309,71		11149	176,97		4256	611,5		425	170,00	
Оплата праці, грн	341729	7593,98	59,5	124692	309,7	53,9	108736	1725,97	41,3	42490	6104,9	37,8	4949	1979,60	52,1
Вартість кормів, грн	146051	3245,58	25,4	67541	1500,9	29,2	75373	1196,40	28,6	33414	4800,9	29,7	3089	1235,60	32,5
Енергоресурси, грн	8174	181,64	1,4	4150	92,2	1,8	5065	80,40	1,9	3855	553,9	3,4	70	28,00	0,7
Амортизаційні відрахування, грн	700	15,56	0,1		0,0	0,0		0,00	0,0		0,0	0,0		0,00	0,0
Поточний ремонт, грн	7670	170,44	1,3	2025	45,0	0,9	4050	64,29	1,5	2440	350,6	2,2	150	60,00	1,6

Продовження табл. 10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Засоби захисту тварин, грн	11615	258,11	2,0	5711	126,9	2,5	6090	96,67	2,3	5315	763,6	4,7	300	120,00	3,2
Пальне, грн	12330	274,00	2,1	2740	60,9	1,2	6285	99,76	2,4	3365	483,5	3,0	200	80,00	2,1
Підстилка, грн	3610	80,22	0,6	798	17,7	0,3	2155	34,21	0,8	595	85,5	0,5	90	36,00	0,9
Інші прямі витрати, грн	21770	483,78	3,8	14265	317,0	6,2	47820	759,05	18,2	15539	2232,6	13,8	500	200,00	5,3
Вартість послуг, грн	20310	451,33	3,5	9550	212,2	4,1	7540	119,68	2,9	5380	773,0	4,8	150	60,00	1,6
Усього витрат, грн	573959	12754,6	100,0	231472	5143,8	100,0	263114	4176,4	100,0	112393	16148	100,0	9498	3799,20	100,0
Собівартість од. продукції, грн (ц, 1000 шт.)	304,00			3094,55			2709,72			1127,05			12335,1		

ВИСНОВКИ

На даний час інформація про діяльність особистих селянських господарств надходить із двох джерел:

- шляхом складання статистичної звітності органами сільських рад;
- вибіркове обстеження домогосподарств, які здійснюють органи статистики.

Слід зазначити, що інформація, яку збирають органи статистики, має в більшості випадків суб'єктивний характер.

Основними причинами суб'єктивності інформації в погосподарських книгах є:

- відомості у погосподарській книзі стосовно чисельності худоби відображають лише в кінці поточного року, тобто тоді, коли її кількість у господарствах населення мінімальна;
- інформацію про кількість худоби та птиці представнику сільської ради, який заносить її в погосподарську книгу, надає голова домогосподарства;
- інформація про використання земельної площі надходить на основі візуального виміру та зі слів власника ОСГ. Трансформацію земельної ділянки від одного власника до іншого також не відображають у погосподарській книзі, оскільки такий механізм трансформації не відпрацьований.

Інформацію про структуру посівних площ голови домогосподарств не надають, оскільки погосподарська книга заповнюється в грудні, тобто в кінці поточного року.

Для розуміння діяльності особистих селянських господарств основними інструментами вибіркового обстеження є "Запитальник базового інтерв'ю" (форма №1-СНГ) та "Запитальник щомісячного інтерв'ю" (форма №2-СНГ). У цьому вибіркового обстеженні беруть участь 30 тис. особистих селянських господарств, які знаходяться в сільських населених пунктах. Разом із тим слід зазначити,

що "Запитальник базового інтерв'ю" (форма №1-СНГ) заповнюють один раз на рік, а "Запитальник щомісячного інтерв'ю" (форма №2-СНГ) щомісяця, при цьому відбувається зміна домогосподарства, яке опитується. Дана обставина призводить до несистематизованості й вносить значну похибку до статистичної інформації.

З метою одержання достовірної інформації необхідні спеціальні соціологічні обстеження, які внаслідок своєї трудомісткості обмежують можливості проведення аналізу. Тобто, стосовно визначення вартісних показників діяльності особистих селянських господарств потрібне деталізоване вибіркоче обстеження діяльності господарств населення.

Доцільно використовувати анкетне опитування діяльності ОСГ. Для цього було організовано кілька разових анкетних опитувань їх діяльності.

При виборі об'єкта опитування враховувалися такі фактори: ґрунтово-кліматична зона; віддаленість від основного місця реалізації; ступінь розвиненості інфраструктури села; середній вік членів домогосподарства; чисельність домогосподарства; наявність сільськогосподарського підприємства.

Анкетування проводилося з метою аналізу ефективності виробництва деяких видів тваринницької продукції – молока, свинини, яловичини та рослинницької – овочів (закритого і відкритого ґрунту), картоплі, цукрових буряків, кормових культур і зернових.

Для визначення кількості затраченої праці та її вартості на виробництво згаданих видів тваринницької продукції витрати обчислювали за основними ланками виробничого процесу (оранка, сівба і садіння, догляд за посівами, збирання). У процесі анкетування розраховувалася кількість затраченої найманої праці та її вартість у даній місцевості залежно від етапу технологічного процесу виробництва рослинницької продукції. Особлива увага приділялася обчисленню вартості власної праці на вирощування сільськогосподарської продукції, що можна зроби-

ти двома шляхами: використанням розцінок у місцевому сільськогосподарському підприємстві, або використанням ринкової ціни робочої сили, яка склалася в даній місцевості на виконання певного виду роботи.

При розгляді методичних підходів аналізу діяльності особистих селянських господарств слід зазначити, що при аналізі їх діяльності будуть домінувати показники соціальної ефективності: рівень споживання продукції, яка отримана з особистого селянського господарства, частка доходів та ін., тощо. Показники, які характеризують економічну ефективність, будуть лише підтверджувати припущення про основні засади функціонування ОСГ – самоексплуатацію, збитковість виробництва, високі затрати праці та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельник Л. Ю. Сутність аграрних домогосподарств та їх основні економічні характеристики / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С. 3–10.
2. Шатова А. В. Методический аспект идентификации личных подсобных хозяйств / А. В. Шатова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2008. – № 6. – С. 64–67.
3. Тиллак П. характеристике хозяйств потребительского типа / П. Тиллак, Д. Эппетейн // АПК: экономика, управление. – 2002. – № 3. – С. 53–60.
4. Земельна реформа в умовах незалежності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dazru.gov.ua/istorija-zemelnoji-sluzbu/92929>.
5. Про додаткові заходи щодо задоволення потреб громадян у земельних ділянках: Указ Президента України від 28 червня 1999 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/765/99>.
6. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03 грудня 1999 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.
7. Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи: Указ Президента України від 12 квітня 2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/584/2000>.
8. Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 21 лютого 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/170/2002>.
9. Онищенко О.М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О.М. Онищенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 100 с.
10. Шмелёв Г.И. Производство сельскохозяйствен-

ных продуктов населения России / Шмелёв Г.И. – М. : Академия, 2002. – 288 с.

11. Лист Державного Комітету України по земельних ресурсах від 05.04.2002 № 14–22–4/2080.

12. Про особисте селянське господарство: Закон України від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

13. Дугин П. И. Личные подсобные хозяйства граждан, их состояние и эффективность (социально-экономический аспект) [Текст] / П. И. Дугин, М. Г. Сысова, Т. И. Дугина // Международный сельскохозяйственный журнал: земельные отношения и землеустройство. – 1998. – № 4. – С. 22–28.

14. Чорна Ю.М. Особисті селянські господарства серед суб'єктів власності і господарювання в аграрній сфері економіки // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 3. – С. 76–80.

15. Буздалов И.Н. Крупные и мелкие хозяйства агробизнеса: преимущества и устойчивость развития. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viapi.ru/publication/e-biblio>

16. Eurostat Pocketbooks. Agriculture, fishery and forestry statistics. 2012 Edition. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2012.

17. Свиноус І.В. Концептуальні основи розвитку особистих селянських господарств / І.В. Свиноус // Вісник білоцерківського національного аграрного університету. – 2009. – № 65. – С.202–205.

18. Про підприємництво: Закон України від 21.17.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>

19. Комліченко О.О. Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування особистих господарств населення / О.О. Комліченко – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 4.

20. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. – Відомості Верховної Ради України. – 2003 – № 29.

21. Шпичак О.М. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції / О.М. Шпичак – К.: ДОД УААН, 2001. – 236 с.

22. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

23. Збарський В.К. Індивідуальні господарства селян: проблеми і перспективи/ В.К. Збарський // Агроінком – 2005. – № 9–10. – С. 15–24.

24. Мельник Л.Ю. Сутність аграрних домогосподарств та їх основні економічні характеристики / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С. 3–10.

25. Безнин М.А. Социальный протест колхозного крестьянства второй половины 40–х – 60–е годы / М.А. Безнин, Т.М. Димони // Отечественная история. – 1999. – № 3. – С. 81–96.

26. Калинин А.Р. ЛПХ: социально-экономические и идеологические проблемы / А.Р. Калинин, В.Я. Чураков // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1987. – № 4. – С. 19–28.

27. Стукач В. Личные подсобные и крестьянские хозяйства/ В. Стукач, А. Михель // АПК: экономика, управление. – 1990. – № 5. – С.111–112.

28. Холай Х. Социализм и аграрный вопрос/ Х. Холай. – М. : Наука, 1986. – 446 с.

29. Райг И. Х. Что может индивидуальное хозяйство / И.Х. Райг // Социологические исследования. – 1986. – №1. – С.37.

30. Тарасов А.Н. Экономическое поведение и эффективность личных подсобных хозяйств в переходной экономике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iet.ru/personal/agro/newslet/2_5.htm.

31. Laczka E . Definition of farm in the agricultural statistics of Hungary and the EU / E . Laczka, P . Szabo. –

Electronic text data. – Mode of access: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ces/se m.44/wp.3.e.pdf>.

32. Осташко Т. О. Роль особистих селянських господарств у структурі сільськогосподарського виробництва і їхня соціально-економічна ефективність [Електронний ресурс] / Т. О. Осташко // Інститут сільського розвитку. – 2003. – 6 с. – Режим доступу: <http://icr.org.ua/ukr>.

33. Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами: Наказ Державного комітету статистики України від 26.10.2009 р. № 409. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0044-10>.

34. Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства на 1 січня 20__ року: Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 6 – сільрада, із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державної служби статистики України від 21 листопада 2012 року № 472. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.profiwins.com.ua/uk/forms-and-links/statistic/421.html>.

35. Гутко Л.М. Основні фактори ефективності присадибного господарства / Л.М. Гутко // Економіка АПК. – 1998. – № 2. – С. 46–48.

36. Збарський В.К. Індивідуальні господарства селян: проблеми і перспективи / В.К. Збарський // Агроінком – 2005. – №9–10. – С. 15–24.

37. НДІ «Укראгропромпродуктивність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uapp.kiev.ua/?m=125>.

38. Джеймс С. Скотт. Моральная экономика крестьянского хозяйства. Восстание и выживание в юго-восточной Азии / Джеймс С. Скотт // Отечественная история. – 1992. – № 5. – С. 5–17.

39. Мессель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення). В.Я. Мессель-Веселяк // Економіка АПК, 2012, № 1. – С. 13–29.

40. Геєць В.М. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015 . Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Геєця [та ін.] //– К.:НВЦ НБУВ. – 2010. – 232 с.

41. Терещенко В.К. Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій: Монографія / В.К. Терещенко // Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., – 2010. – 487с.

42. Калугина З.И. Личное подсобное хозяйство сельского населения: проблемы и перспективы / З.И. Калугина, Т.П. Антонова – Новосибирск : Наука, 1984. – 183 с.

43. Геєць В.М., Бородіна О.М., Прокопа І.В. Українська модель аграрного розвитку та її соціо-економічна переорієнтація. В.М. Геєць, В.М. Бородіна, І.В. Прокопа / Наукова доповідь, К.: Ін-т економіки та прогнозування НААН України. 2012. – 55 с.

44. Збарський В.К. Тенденції розвитку особистих селянських господарств / В.К. Збарський, П.К. Канінський // Агроінком. – 2008. – №5–6. – С.56–61.

ДОДАТКИ

Додаток А

Показники роботи особистих селянських господарств

Область _____ Район _____
 Населений пункт _____
 Господар (власник) (ПІБ) _____
 Кількість членів сім'ї 5 _____
 Площа земельної ділянки _____

Таблиця 1

Поголів'я тварин у господарстві за видами

78

Корови	Інша велика рогата худоба	Свині	Вівці	Птиця (кури, качки, індики, гуси, страуси) підкреслити	Кролі			

1. Корови

Таблиця 2

Річні затрати праці робітників та їх вартість

А. Затрати праці найманих працівників

79

Вид роботи	Обсяг виконаної роботи або кількість днів роботи	Спосіб виконання роботи	Кількість працівників, які виконували роботу	Затрати праці, люд.-год.	Оплата праці робітників, грн

Б. Затрати праці членів сім'ї

Вид роботи	Спосіб виконання роботи	Кількість працівників, які виконували роботу	Річний обсяг виконаної роботи	Затрати праці, люд.-год.	Оплата праці робітників, грн

Таблиця 3

Розрахунок вартості кормів, спожитих тваринами за рік

Вид корму	В 1 кг кормів, к.од.	Корми						Усього ц к.од.	Вартість кормів, грн	
		власного виробництва			покупні					
		обсяг, ц	зарати праці, люд.-год	оплата праці, грн (табл. 2)	обсяг, ц	ціна 1 ц, грн	вартість кормів, грн			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Сіно	0,5									
Солома, січка	0,25									
Висівки	0,75									
Сінаж	0,45									
Зерно	1,2									
Дерть	1,1									
Кукурудза	1,34									

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Комбікорм	1,0								
Макуха	1,0								
М'ясо-кісткове борошно	0,88								
Коренеплоди	0,12								
Картопля	0,3								
Різні овочі	0,09								
Зелена маса	0,2								
Жом	0,1								
Силос	0,2								
Гичка	0,1								
Мінеральна підкормка									
Усього	x				x	x			

Таблиця 4

Розрахунок амортизаційних відрахувань

Вид роботи	Марка машини, механізму	Вартість машини, механізму, грн	Рік введення в дію	Тривалість періоду роботи у році, днів	Число годин роботи на день	Амортизаційні відрахування на рік, грн

82

Умови утримання тварин

Спосіб утримання: взимку _____
влітку _____

Способи: напування _____
доїння _____
роздавання кормів _____
видалення гною _____

Таблиця 5

Показники роботи

Поголів'я корів	Надоєно молока за рік, ц	Продано молока за рік, кг	Канали реалізації (переробні підприємства, ринки, інші канали)	Виручка від реалізації молока, грн	Собівартість реалізованого молока, грн	Рівень рентабельності, %

83

Таблиця 6

Річні витрати на виробництво молока

Річні витрати праці, люд.-год	Оплата праці (сума даних табл. 1)	Вартість кормів, грн (сума даних табл. 2)	Електроенергія, пально-мастильні матеріали, грн	Амортизація, грн	Поточний ремонт, грн	Засоби захисту тварин, грн
1	2	3	4	5	6	7

Продовження табл. 6

Пальне (газ), грн	Підстилка, грн	Інші, прямі витрати, грн	Послуги, грн	Усього витрат, грн
8	9	10	11	12

Додаток Б

Показники витрат та рівень рентабельності виробництва продукції
особистих селянських господарств

Вид продукції *

№ з/п	Область, район, село, прізвище господаря	Кількість обстежених домогосподарств, усього	Поголів'я, усього, голів	Вироблено продукції, ц
1	2	3	4	5
1				
2				
3...				
	Усього по області			

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5
	Усього по зоні			
Реалізовано продукції, ц	Канали реалізації			
	переробні підприємства, ц	на ринку, ц	за іншими каналами, ц	
6	7	8	9	

* По кожному виду продукції заповнити подані форми: молоко; м'ясо – великої рогатої худоби, свиней, птиці, кролів, качок; яйця курячі (1000 шт.).

Продовження додатка Б
Вид продукції *

№ з/п	Ціна реалізації 1 ц продукції, грн	У тому числі			Виручка від реалізації продукції, тис. грн	Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	Виробнича собівартість 1 ц продукції, грн (гр. 53)
		переробним підприємствам, грн	на ринку, грн	за іншими каналами, грн			
1	10	11	12	13	14	15	16
1							
2							
3							
...							

86

Продовження додатка Б
Вид продукції *

№ з/п	Товарність молока, % (гр.6 : гр.5)	Прибуток (+) збиток (-), грн (гр.14 – гр.15)	Рівень рентабельності продукції – всього % (гр.14 : гр.15)	Затрати праці, люд.-год		Оплата праці, грн			Вартість кормів, грн		
				усього	на 1 ц	усього	на 1 ц	%	усього	на 1 ц	%
1	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
1											
2											
3											
...											

87

Продовження додатка Б
*Вид продукції **

№ з/п	Енергоресурси, грн			Амортизаційні відрахування, грн			Поточний ремонт, грн			Засоби захисту тварин, грн		
	усього	на 1 ц	%	усього	на 1 ц	%	усього	на 1 ц	%	усього	на 1 ц	%
1	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
1												
2												
3												
...												

88

Продовження додатка Б

№ з/п	Пальне, грн			Підстилка, грн			Інші прямі витрати, грн		
	усього	на 1 ц	%	усього	на 1 ц	%	усього	на 1 ц	%
1	40	41	42	43	44	45	46	47	48

89

Продовження додатка Б
Вид продукції *

№ з/п	Вартість послуг, грн			Усього витрат, грн	Виробнича собівартість 1 ц продукції, грн
	усього	на 1 ц	%		
1	49	50	51	52	53
1					
2					
3					
...					

Наукове видання
Демчак Іван Микитович,
Микитюк Дмитро Миколайович,
Свиноус Іван Вікторович та ін.

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ
ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ
ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ**

Редактор Руденко Г.Г.

Комп'ютерне складання і верстання Шапаренко Л.В.

Изложены результаты исследований эффективности деятельности личных крестьянских хозяйств, определены теоретические подходы к трактовке понятия "личное крестьянское хозяйство", охарактеризованы функции, которые выполняет личное крестьянское хозяйство в современных условиях относительно общества и населения, представлены методические подходы оценки деятельности ЛКХ.

The results of the research on the efficiency of the activity of private peasant farms are presented, the theoretical approaches to the interpretation of the concept of "personal peasant state gifts" are defined, the functions performed by a private peasant economy in the modern conditions with regard to society and the population are described, and methodical approaches for the estimation of OSG activity.

Підп. до друку 01.10.2018. Формат 84×108¹/₃₂. Папір газетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. друк. арк.3,9.
Обл.-вид. арк. 4,7. Наклад 300 прим. Зам.

Український науково-дослідний інститут продуктивності
агропромислового комплексу Міністерства аграрної політики та про-
довольства України,

03035, Київ-35, Солом'янська площа, 2

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1375 від
28.05.03